انسان مجله
فلسفه، فرهنګ، او هنر

ځانګړې دفتر

نهه ژبنی لیکني

د پښتو وییو، تاریخ، او فولکور اړوند

عبدالودود بشریار

انسان مجله

فلسفه، فرهنګ، او هنر

خانګړی دفتر

نهه ژبنۍ لیکنې

د پښتو ویيو، تاریخ، او فولکور اړوند

لیکوال: عبدالودود بشریار

د کتاب نوم: نهه ژبنۍ لیکنې

لیکوال: عبدالودود بشریار

abdul_wadood68@yahoo.com

Name: Nine Linguistic Articles

Writer: Abdul Wadood Basharyar

حمل ۱۴۰۳ – د انسان مجلې له اوومې ګڼې سره هممهاله

April 2024, Publishing with 7th Edition of INSAN Magazine

کتاب نوم: نهه ژبنۍ لیکنې

لیکوال: عبدالودود بشریار

کمپوز: مطیع الله وطنمل

د کمپوز بیاکتنه: اسماعیل څپه

د خپرونو لړ: لومړی

د مخونو شمېر: ۷۰

خپرونکی: انسان مجله

د لیکلو کال: ۲۰۱۱ز – ۱۳۹۱ هـ، ل

ځانګړی دفــتر

دا د ژبو په تړاو د نهو لیکنو یوه ځانګړې ټولګه ده چې د انسان مجلې له اوومې ګڼې سره هممهاله خپرېږي.

لړلیک

د ځوان بشریار پاخه کارونه/ یادښت .... ب

مخنۍ خبرې/ د لیکوال سریزه .... ج

ژبې څنګه رامنځته شوي او څنګه وده کوي؟ ۱

پښتو - پارسي فونیمي او ګرافیمي انډولونه ۸

پارسۍ کې پورويي ۱۵

خارګ ډبرلیک ۲۴

ولې یوویشت؟ ۳۲

وردګ او وردګي ګړدود ۳۵

شنیځ - د پښتو یو زوړ ویی دی ۴۳

آس او متلونه ۵۰

پښتو متلونو کې متلي آتلان ۵۸

ټرون

د هر هغه چا په نامه چې د پښتنو په شان مظلومو انسانانو د غمونو د کمولو او سوکالۍ لپاره يې لږ تر لږه يو کوچنی ګام اخيستی وي.

درنښت

د ځوان بشریار پاخه کارونه

کـه وروسـتیو څـو لسـیزو دې هېـواد تـه بدمرغـۍ او جنګونـه راوړل تـر څنـګ یـې پښـتانه او پـه ځانګـړي ډول ځـوان کهـول ویـښ کـړ. د خپلـې ژبـې د خدمـت او چوپـړ لپـاره یـې ملاوې وتړلـې. ځینـې یـې د نـورو ژبـو نـه ژباړې کـوي او څـه یـې خپـل اثـار خپـروي خـو پـه دې ډګـر کـې یواځینـی او سـتونزمن کار چـې تـر اوسـه ورتـه ډېـر د پـام وړ کار نـدی شـوی، هغـه څېړنـه ده؛ ځکـه څېړنـه لـه یـوې خـوا پـوره پوهـه، مالومـات، زغـم او سـاړه ماغـزه غـواړي او دا د هـر ځـوان لـه وس نـه پـوره نـده.
ښـاغلی بشریـار لـه هغـه وخـت نـه پېژنـم چـې لا تنکـی ځـوان و، لـه همداسـې سـتونزمنو او څېړنیـزو مسـایلو سره یـې ډېـره علاقـه درلـوده او اوس یـې پـه پـوره پوهـې او مسـلکي ډول سره پـه دې ډګـر کـې ګام ایښـی دی او ډېـر کتابونـه یـې د خپریـدو لارې څـاري. د پښـتو ژبـې پـر هغـو اړخونـو یـې کار کـړی دی، چـې تـر اوسـه ورتـه د پـام وړ کار نـدی شـوی، کیـدای شي دا پـوره او بشـپړ نـه وي خـو د نـورو څېړونکـو لپـاره یـې یـوه لار پرانیسـته لکـه د داسـې لغاتـو مختـه کـول چـې پـه ورځنـي ژونـد کـې ډېـر نـه کارېـږي خـو د پښـتون تېر تاریـخ ور پـورې تړلـی او د نـړه ژبـې څـرک پکـې لګېـږي، لکـه شنیځ چـې د دې کلمـې پـه څېړنـه کـې یـې پـوره زیـار اېسـتلی دی. د دې تـر څنـګ پـه پښـتو ژبـه کـې ډېـر زیـات متلونـه ویـل شـوي دي، یـو څـه یـې پـه کتـابي بڼـه خپـاره شـوي دي خـو هغـه ډول متلونـه چـې د اشـخاصو، سـیمو او تېرونـو نومونه پکـې اخېسـتل شـوي وي، د هغـو د کرکټرونـو پـه اړه څېړنـه نـده شـوې او مونـږ تـر اوسـه خپـل پښـتني فولکلـوري اتلان نـه پېژنـو، چـې ښـاغلي بشریـار دغـه خلکـو تـه د متلي اتلانـو نـوم ورکـړی دی، چـې دا پـه پښـتو ادب او ژبـه کـې یـوه نـوې اصطلاح او زیاتونـه ده. کـه ښـاغلی بشریـار خپلـو څېړنـو او لیکنـو تـه همداسـې دوام ورکـړي، لېـرې نـده چـې نـوم او کارونـه بـه یـې پـه لـره او بـره پښـتونخوا کـې نـور هـم وځلېـږي. پـه پـای کـې ستر څښتن تـه لاسـونه لپـه کـوو، چـې نومـوړي تـه ډېـر عمـر او ښـه روغتیـا ور پـه برخـه کـړي.

پـه درنښـت

امروز خان ساپی

مخنۍ خبرې

کایناتو کې هر څه د یو قانون له مخې رامنځته شوي دي.
د هرې ښکارندې (پدیدې) تر شا یوه قانونمندي پرته ده، چې په لټون او پېژندنه یې انسان دا وړتیا پیدا کوای شي، چې ښکارنده په ولکه کې راولي او یا هم خپل چلند ورسره وتاکي. کله چې پوهانو د طبیعي پېښو او چاپېرچل کې د موجودو څیزونو تر شا د حاکم قانون لټون پیل کړ او ځیني نسبي قوانین یې وموندل نو طبیعي ښکارندې یې تر یوه بریده په ولکه کې راوستې. ځیرک انسانان اوس هم د کایناتو پر پېژندنه، ولکه او ترې په ګټه اخېستنه فکر کوي او هلې ځلې کوي، چې د پوهې او حکمت په مټ د هر څه قانونمندي ومومي تر څو یې مدیریت کړای شي او د انساني ښه مرغ او سعادت لپاره ترې ګټه پورته کړي.
که له هغو طبیعي ښکارندو چې د انسان له شتون نه وړاندې هم شته وې، راتېر شو او پر هغو څیزونو چې شتون یې د انسان له ذات سره تړلی، کتنه وکړو نو له هغه مهاله تر اوسه یې د ځینو نورو ترڅنګ، مهمترینه لاسته راوړنه ژبه ګڼلای شو.
ژبه که څه هم اوس د پوهاوي راپوهاوي، ګډکار[1]، ګډنوښت[2] او اړیکو[3] غوره وسیله ګڼل کېږي، خو که د فلسفې، سیاست، تاریخ، ساپوهنې، اقتصاد او نورو پوهنو په سترګیو ورته وګورو، په ژبه کې د انسان په اړه ډېر رازونه نور هم پراته دي چې تر اوسه لا ډېر وګړي ترې خبر ندي، ژبه د انسانانو کلتور دی، ژبه د یو

---

1 Collaboration
2 Co-creation
3 Communication

ولس فلسفه ده، ژبه د یوې ټولنې ساپوهنه (سایکولوژي) ده؛ ژبه د یو ملت تاریخ او سیاست دی. لنډه دا چې ژبه د انسان لوړې ژورې او د تېر مهال انځور او ټول ژوند دی. لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه په کایناتو کې هره ښکارنده د ژوند یو قانون او راز ښیي، همدغسې د ژبې یو کوچنی ګړ (مورفیم) او ویی هم کوای شي، چې یو راز څرګند کړي او ښایي د یوې پوړۍ په شان یې د پرمختګ ګام هم وګرځي.

که څه هم زیاتره وګړي د ژبنیو مسایلو څېړنو ته ډېر اهمیت نه ورکوي، باېېزه یې ګڼي، په یوویشتمه پېړۍ کې پر ژبنیو مسایلو وخت تېرول ورته چټیات ښکاري او وایي چې انسان ته اقتصادي ګټه نه رسوي؛ دوی ملامت ندي ځکه اصلا د ژبې له رازونو خبر نه دي او پر دې نه پوهیږي چې څنګه د یو قوي او سیال ملت د پرمختګ او هوساینې جرندې/قلفونه د ژبې په کونجۍ/کیلۍ پرانېستل کیږي. او د ژبې بې چاره ګي، کمزوري او له پامه غورځیدل څومره د یو ملت وګړي لا چاره کوي، ضعیفوي یې او هان څومره یې د بنسټیزو حقونو د پایمالیدو سبب ګرځي. فکر کوم چې له پښتون ملت سره تر ټولو لویه دوښمني دا شوې چې خپله ژبه ترې اخېستل شوې، ګونګی کړل شوی، کوڼ کړل شوی او ړوند کړل شوی دی. که د پښتنو پاچاهانو پښتو زده وای، پښتون سره یې لکه د پښتون خبرې کوای شوای، د پښتون ذهنیت پر غوښتنو، دردونو، خوږو-ترخو، ګیلو - ګزارو او د پښتون ملت پر نزاکتونو، باریکیو او فلسفه پوهیدای او هغه ته یې د پښتونوالي احساس ورکړی وای او خپله په پښتونواله پوهیدای نو نن به دا لوی ملت دومره در په در او خاورې پر سر نه وای!

همداشان که په خپله ژبه یې ورته د پوهنې زمینې مساعدې کړې وای، ادارو کې یې ورته په خپله ژبه خدمات وړاندې کړي وای، روغتون کې یې ورته په پښتو روغتیایي لارښوونې ورکړې وای، په خپل وطن کې یې په خپله ژبه ورته راکړه ورکړه هڅولې وای، له پښتونوالي یې بې کاره او بې ګټې دودونه په مهارت سره ایستلي وای ...نو ښایي پښتون ملت به نن دومره سرګردانه او خوار نه وای که هیڅ هم نه وای لږ تر لږه خپل پوهنیز، روغتیایي، سیاسي، اقتصادي او... بنسټونه خو به یې درلودای چې د دوی د ښه ژوند، ښه مرغ او هوساینې اهداف یې پاللي وای. دا چې له څو زره کلونو راهیسې پښتون لا هم له ظالمو یرغلګرو او چپاولګرو سره په پرله پسې اخ و ډب کې ژوندی پاتې او لا هم د روسیې او چین تر څنګ د یو لوی او سیال ملت جوړیدو شیمه پکې شته، دا د پښتون ملت د پاشلو، خال - خال

او نومورکو مبارزینو د هڅو او خپله د سرگردانه پښتونوالي برکت دی، کنه سیاسي مشرانو خو تر سل میلیونه ډیر پښتون ملت مخکې له مخکې په سپینو پونډیو، خانیو، ملکیو، جاگیرونو، ښارگوټو او ځانساتنو خرڅ کړی دی.

په هر صورت بېرته خپلې خبرې ته راگرځم، که د یوې ژبې زرگونه یا لکونه کلمې راواخېستل شي او د هرې کلمې جوړښت، کارول، زړېدل او له کاره غورځېدل په پوهنیز ډول وڅېړل شي له ډېرو رازونو پردې پورته کېدای شي. همداشان د ژبې د کلمو د رامنځته کېدو او بیا د کلمو ترمنځ په غونډونو (عبارتونو)، همدغسې په فقرو او بیا په جملو کې د دوی اوډون او همداشان د وییو ریښوي او گړنیزې (اصطلاحي) مانـاوې وڅېړل شي له یوې خوا مونږ له پخوانیو فکرونو خبروي، له بلې خوا د لیک په مټ سباني انسان ته د نني انسان د تجربو، پوهنو او فکرونو په سم لېږد کې هم مرسته کوای شي.

همداشان د مصنوعي هوښیارۍ په دې انقلابي پېر کې د پښتو ژبې باریکۍ سپړل او څېړل پښتو ته دا شیمه ورکوي چې د نړۍ له نورو سیالو ژبو سره په کتار کې ودرېږي.

همدغسې ژبڅېړنې دژبزده کړې په برخه کې ځینې دودونه (قوانین) او نرخونه هم راسپړي، چې له دې سره په ژبزده کړه کې اساني رامنځته کېږي او خلک په اسانۍ یوه او بله ژبه زده کوای شي.

څنگه چې ورځ په ورځ نړۍ کې مفاهیم او ماناوې ډېرېږي، نو د دغو مفاهیمو او مانـاو د څرگندونې لپاره نوې نښې او ویې هم په کار وي، مونږ د داسې اړتیاو د پوره کولو لپاره آړ یو چې د خپلې ژبې پر ډېرو وړو اړخونو هم څېړنې وکړو چې سباني او نني کهول ته داسې څه ورکړل شي چې سبا او نن هغوی د نوو مفاهیمو او مانـاو د څرگندونې لپاره ترې د بنسټ په توگه کار واخېستای شي.

همداشان د ښو هنري او علمي اثارو د رامنځته کولو لپاره د ژبې پر بیلا بیلو اړخونو څېړنې اړینې وي. په نوره نړۍ کې د ژبې یو ویی څو څو ډوله څېړل کېږي او پر یوه وړه ژبنۍ مساله څو - څو لیکنې کېږي خو له بده مرغه په پښتو کې لا پر ډېرو مهمو ژبنیو مسایلو هم لیکنې نه لیدل کېږي.

په دې ټولگه کې مې خپلې ډېرې پخوانۍ او اوسنۍ لیکنې چې په یو نه یو ډول له ژبې سره تړاو لري راټولې کړې دي. هغه لیکنې چې دلته راغلي، په لاندې ډول دي:

۱. ژبې څنګه رامنځته شوي او څنګه وده کوي؟
که څه هم، د دې لیکنې یوه برخه ما ډېره پخوا له «ورلډبوک انسایکلو پیډیا» ژباړلې وه؛ خو دې وروستیو کې راڅخه دومره زیاتونې او تازه‌والی پکې وشو چې ښایي اوس یې ژباړه ونشم ګڼلای. په دې لیکنه کې د ژبې د رامنځته کېدو او د ژبې پر وده او پراختیا خبرې شوي او د پښتو ځیني ویي چې له طبیعي غږونو څخه رامنځته شوي؛ پرې هم ور ډېر شویدي.

۲. پښتو - پارسي فونیمي او ګرافیمي انډولونه
دې لیکنه کې د پښتو او پارسی پر یوآرو[4] وییو خبرې شوي او ځیني پښتو او پارسي ویي چې ګډې ریښې لري په ګوته شویدي.

۳. پارسی کې پوروییي
دا لیکنه مې هم له یوې پارسي پښویې (ګرامر) ژباړلې وه، خو وروسته پکې رانه دومره زیاتونې وشوې چې اوس ورته حیران یم چې ژباړه ورته ووایم او که ځانګړې لیکنه. همداشان دې لیکنه کې پر پور ژباړه چې په پښتو کې یې په اړه ډېر مواد نه تر سترګو کېږي، یو څه رڼا اچول شوېده.

۴. خارګ ډبرلیک
تر دې سرلیک لاندې په پارس خلیج کې د خارګ ډبرلیک اړوند څه مالومات له ځینو یادونو سره یو ځای راوړل شویدي.

۵. ولې یوویشت؟
دې لیکنه کې پر دې چې پښتو کې ولې له شلو وروسته «یوویشت» ویل کېږي او ولې د (یودېرش، یوڅلوېښت، یوپنځوس، یوشپېته، یواویا، یواتیا، یونوي...) په چم (یوشل) ویل ناسم برېښي، خبرې شوېدي.

٦. وردګ او وردګي ګړدود
دې لیکنه کې د میدان وردګ ولایت او وردګو په اړه مالومات وړاندې شوي او تر څنګ یې د وردګي ګړدود یو څو ویي هم ښوول شویدي.

۷. شنیځ - د پښتو یو زوړ ویی دی
دې لیکنه کې د (شنیځ) ځاینوم پر ریښه او جوړښت څېړنه شوې او په پښتو

4 cognates

ترنگونو[5] کې «شين» ويی ښوول شويدی.

۸. آس او متلونه

دا ليکنه ډېره په فولکلور او بيا په فولکلور کې په متل پوهه[6] او متل ليکنه[7] اړه لري، خو ما په دې خاطر چې آس پر پښتو ژبه څومره اغېز کړی او څومره متلونه يې پښتو ته ورکړي دي؛ دې ټولگه کې راوړې ده.

۹. پښتو متلونو کې متلي آتلان

دا ليکنه هم په متلونو پورې اړه لري او بايد په متلپوهه کې وڅېړل شي خو ما په دې خاطر چې متلي آتلان د ژبې سمبوليک ويي گرځېدای شي او ښايي چې د متلونو تر څنگ نور فولکلوري څېلونو (ژانرونو) کې هم د ژبې د بډاينې لپاره توکي ولټول شي؛ دلته راوړې ده.

دا ليکنې که څه هم ټولې پريوه ټاکلي موضوع ندي، خو بيا هم ملگرو هڅولی يم چې خپرې يې کړم. زه نه وايم چې دا به ډېرې پخې او مالومات به يې په اصطلاح د کاڼي کرښې وي، خو که مظلومې پښتو او مظلوم پښتون ته يې له يوه توري هم گټه ورسيده او يو څو نوي ټکي او ماناوې يې پکې ور زيات کړل نو دا به هم لويه توره وي، نور نو دا تور توتان له پښتو قربان!

ښادي مو غواړم

عبدالودود بشريار

---

5 compound

6 Paremiology

7 Paremiography

لومړی

ژبې څنګه رامنځته شوي او څنګه وده کوي؟

ژبه[8] د انسانانو تر منځ د اړيکو بنسټ دی. له ځېړنو ښکاره شوې، چې مرغان او ژوي هم مانادار غږونه وباسي. خپل ډار، خوښي او هيله مندي د چونګېدو، غپېدو، او سونګېدو له لارې څرګندوي. خو انسانانو غوندې خپل افکار په ژبه نشي ويلای؛ ځکه انسانان کابو ټول هغه څه چې احساسوي يې او يا يې فکر کوي، څرګندوای او ويلای شي.[خو اوس هم د پښتو په ګډون، ځينو ژبو کې ډېر داسې څه شته چې انسان يې د بيان او اظهار لپاره ويي، غونډونه او اصطلاحات نلري.]

ژبه د انځور يا مېز په شان بشپړ ځيز نه دی، بلکې تل د بدلېدو په حال کې ده. د وخت په تېرېدو سره پکې نوي ويي رامنځته کېږي او زاړه له کاره غورځي. د جملو اوډون او ګرامري نرخونه (ګرامري قواعد) يې هم بدلون مومي. د بېلګې په ډول چوسر په ۱۳۰۰ زېږدو کلونو کې په انګرېزۍ کې «د کينټربري نکلونه»[9] په

8 دا ليکنه د (ولډبوك اف انسايکلوپيډيا) ديوهنغونډ د ژبې له ليکنې څخه، چې يو امريکايي ليکوال (رابرټ شېفر) ليکلې، رالنډه شوې ده. که څه هم دا لنډيز د ژبې د رامنځته کېدو په اړه سرسري او زاړه مالومات لري، خو بيا هم تازه لوستوالو ته ډېر څه ورکوای شي. ما کوښښ کړی چې د ژباړې تر څنګ زياتووني پکې وکړم، او هغه مالومات چې اوس نا سم ګڼل کيږي ترې وباسم او د پښتو ژبې اړوند ځيني ټکي هم پکې ور ډېر کړم.

9 The Canterbury Tales

نامه یو کتاب لیکلی، خو د هغه او اوسمهالې انګرېزۍ ترمنځ ډېر توپیر راغلی، نن سبا د هغه پر انګرېزۍ ډېر لوستوال سم نه پوهیږي.[ویل کیږي چې چوسر Chaucer په ۱۳۴۲\۱۳۴۳ زیږدي کال د انګلستان په لندن ښار کې وزېږېد او پر ۲۵ اکټوبر ۱۴۰۰ زیږدي کال ومړ. دی له شیکسپیر نه وړاندې د انګرېزۍ ژبې لوی شاعر بلل کیږي. ده پرشاعرۍ سربېره نثر هم لیکلی دی. نوموړی لومړنی انګرېز لیکوال اوشاعر دی، چې د انګلستان جنوبي ګړدود ته یې د انګلستان د ادبي ژبې بڼه ورکړې ده.]
ژبه کسبي[10] وسیله ده، کله چې ماشوم نوی پیداشي، خبرې نشي کوای او اړتیاوې یې لږې وي. تر ډېره بریده، خپلې اړتیاوې، په ژړا پوره کوي خو څومره چې ماشوم لویږي، اړتیاوې یې ډېریږي او اړ وځي، چې د پوره کولو لپاره یې ډېرڅه ووایي [او د څرګندونې لپاره یې نوي ویي، غونډونه او څرګندنې... زده کړي.]
کله چې ماشوم غږېدا پیلوي، غږونه یې محدودې ماناوې ورکوي خو وروسته، وروسته د یو یا څو څېزونو بېلابېلې مانګاوې زده کوي.
[زما د شخصي کتنې له مخې یو پښتون ماشوم تر ټولو لومړی «به»، «نه»، «اغه»، «اکه»، ...په شان وړې او هغه ته اړینې کلمې زده کوي. په لومړیو کې ماشوم په بشپړ ډول کلمې تلفظ کوای نشي او په لنډ ډول یې وایي. همداشان په لومړیو کې د ماشوم ذهني ژبه[11] ډېره محدوده او وړه وي. د ساري په ډول] په هغو وییو کې چې ماشوم یې لومړی زده کوي، د «سپي» یا « dog» ویی شامل ګڼل کیږي. ډېر کوچنیان په اول کې ګومان کوي چې ټول څلور بولي ژوي سپیان دي، خو وروسته پوهیږي، چې یوازې یو ځانګړي ډول ژوي ته سپی وایي او نور «غوا» یا «پیشو» ګڼل کیږي.[زما د یو کال، نهه میاشتو او دیارلس ورځو وړوکی زوی هرې کلوله مېوې: مڼې، مالټې، کینو، فروټر، امرود، انار.. ته «مانه» یا «منه» وایي او پر ټولو د مڼې ګومان کوي خو اوس یې ایله-ایله د انار لپاره د «اناچ» او «انن» ویل زده کړي دي.] همدا د مانګاو په زده کړه [او د ذهني ژبې په پراختیا] کې لومړی ګام بلل کیږي.
[د ماشوم د نوې ژبزدکړې په برخه کې مې خپل واړه زامن او لوڼې تر کتنې لاندې نیولي ول، پایله کې را څرګنده شوه، چې دوی لومړی نومونه زده کوي، دوی اوږده جمله لنډه وایي، ادات سم نشي کاروای، د فعل کارول ورته هم ګران وي او

10 Artificial
11 langue

ځینې غږونه نشي ویلای. لاندې یې یو څو ساري راوړم:
۱. به اکه (اوبه راکړه)
۲. کتا شو (ختا شو.)
۳. لالا بایل (لالا موبایل راکړه.)
٤. دغه نې – پاپا (دغه کارتون نه غوړام – جاني جاني – یس پاپا کارتون غواړم.)
۵. لالا دې ما پاپې.(لالا زما پاپې یې پښو کړي.)
٦. تا پیاله ولم. (تا په پیاله ولم.)
۷. لالا دا (لالا دا وګوره وهي مې.)
۸. د تا بوټان پټ (ستا بوټان یې پټ کړي.)

له بده مرغه په دې برخه کې چې پښتون ماشوم، څنګه ژبه زده کوي، کوم څیزونه ورته ګران وي، کوم ورته اسان، څه لومړی زده کوي او څه وروسته؛ هیڅ څېړنه نده شوې.]
ورو، ورو ماشومان پر دې هم پوهېږي چې ځینې مهال یوشان غږونه بېلابېلې مانــاوې ورکوي. دوی پوهېږي چې د انګرېزي «fall» غورځېدو او همدا«fall» منې (خزان) ته هم وایي. ماشومان د وخت په تېرېدو سره ډېر څه زده کوي، خو دا ټول کسبي دي...
لیکنی ژبه هم لکه د ګړنی غوندې کسبي وي. د ژبو (البېځي) په بشپړ ډول د هغو نښو ټولګه وي چې د ژبو د غږونو د ښوولو لپاره کارېږي.که غوښتل شوي وای نو ABC د درې ګوټیز(مثلث)، څلور ګوټیز (مربع) او مستطیل په بڼو هم ښوول کېدای شول او له دې سره به په ژبه کې هیڅ توپیر هم نه وای راغلی!

ژبې څنګه منځته راغلې؟

دا چې ژبې څنګه منځته راغلي او انسان په لومړي ځل څنګه خبرې پیل کړې، په اړه یې څو نظریې موجودې دي. د ژبو ځینې څېړندویان پر دې اند دي، چې په لومړیو کې انسان د چونچونو او ژویو په څېر غږونه ایستل... [د ژبپوهنې ځینې پوهان د ژبې د رامنځته کېدو په اړه وایي چې کله انسان په طبیعت کې ازاد ګرځېده، نو خپل چاپېرچل کې به یې د ځینو څیزونو د غږونو پېښې او پیروي کوله، چې د وخت په تېرېدو سره دغه پېښې په وییو واوښتې. د دې نظریې په بنسټ په پښتو ژبه کې هم ډېر ویي همداسې رامنځته شوي دي. د ساري په ډول:

پښتو کې کارغه (نورې بڼې يې: کاغۀ، کاغی، کناخ...) د نوموړي له غږ (کاغ، کاغ) نه، د چونچونې ويی د (چوڼ ياچڼ-چڼ) نه، د کوړکې کلمه د چرگې له غږ (کوړت يا کړت) نه، او د بنگېدا ويی د مچ له (بنگ، بنگ)، کرکړې له (کړ-کړ)، ځينگښه (چونگښه) له (ځينگ، ځينگ يا چونگ-چونگ؟) نه رامنځته شوې دي.
د حيواناتو په نومونو سربېره د کړتو، بنگېدل، بنگهار، بنگس، بنگېدا، گړېدل، گړول او نور ډېر ويي پښتو کې د چاپېرچل (طبيعت) په پېښو جوړ شويدي.
په پارسی کې، مگس ويی (د مچانو له اواز، بنگس).... ځخه هم په دې ډول رامنځته شوی دی.
د انگرېزی په مورينه ژبه (انگلوساکسون) او اوسمهالي انگرېزی کې د Cackle (کرکړو)، Buzz (بنگهار) او نور ډېر ويي د طبيعي اوازونو په پيروی جوړ شوي دي. او دا ويي د انسان د هغه وخت د ژوند يادگاري کيسې کوي، چې په ازاد طبيعت کې به د نورو حيواناتو په شان گرځېده.[۱۲]]
[د پښتو ژبې «سا» چې د روح لپاره کارېږي، ډېره پخوانی ښکاري. ښايي چې دا ويی د اوسنی انگرېزی له سای/ sigh چې د «اوسېلي» مانا ورکوي، سره يو آری وي او د انگريزی ويی هم په پخوا وختونو کې د روح لپاره کارېدلی وي.
دې وييو کې هم د هوا مانيزه ريښه پټه ده. زه خو فکر کوم چې دا به د هوا اخېستو له طبيعي غږ «هه/ سه» ځخه راوتلې وي. کله چې سړی اکسيجن اخلي نو دغه اواز په ښه ډول اورېدای شي. ښايي چې دې اواز به وروسته د (سا، ها، سای) بڼې خپلې کړې وي.
يوه بله خبره هم بايد ياده شي، چې د پښتو ژبې «اگی/هگی» چې د انگرېزی ژبې له اگ egg سره يوآرې ده او د ژوند تخم دی، په دوی کې هم دا ريښه پټه وي.
همدغسې د پښتو خوټه "هاټه" ويي کې هم د (سا، ها...) ريښه نغښتې ښکاري. د دې ټولو وييو سروکار له ژوند او ژوند ورکولو سره دی، چې بيا هم د روح دوديزې مانا ته ورگرځي او ريښه يې د پښتو "سا/سه، ها/هه"
ته رسېږي.[۱۳]]

د ژبې په اړه ډېرو پوهانو نورې نظريې هم وړاندې کړې دي.
خو په ډېرگومان ژبه د يو تړون او پلان له مخې [يو ځايي] نده رامنځته شوې[۱٤]

۱۲ عبدالودود بشريار، روح - يوه ژبنۍ څېړنه
۱۳ عبدالودود بشريار، روح - يوه ژبنۍ څېړنه
۱٤ په اسماني يا ابراهيمي دينونو او اساطيرو کې ژبه يوه الهيdivine ورکړه گڼل شوې ده.

بلکې د انسان له اړتیا سره جوخته منځته راغلې ده او اوس هم، همداسې پرمختګ کوي...اوسمهالې ژوندۍ ژبې له هرې خوا پوره ندي، ځینې خیالات پکې په سختۍ او ځینې پکې په اسانۍ ویل کېدای شي او ځینې پکې د څرګندونې او ویلو څو - څو لارې او ګودرې لري...[ژبه کې د زیاتره وییو شتون یا نشتون د ژبې د ویونکو په چاپېرچل، اړتیا او د دوی د ژوندانه په ځینو نورو اړخونو پورې اړه لري.]

ژبه څنګه وده کوي؟

د ژبې پر، وده او پرمختګ ډېر څیزونه اغېزکولای شي. جګړې، سوداګري او د وګړیو له یوځای نه بل ځای ته کډوالي (مهاجرت) ژبې ته وده ورکوي او یا یې وژني.

یو مهال د رومي امپراتورۍ ژبه (لاتین) د جنوبي او لویدیزې اروپا پر پراخه سیمه واکمنه وه. رومي پوځیانو له ځان سره هغو سیمو ته وړې وه، چې د دغې امپراتورۍ لپاره یې نیولې وې، خو کله چې دغه امپراتوري د شمال ختیز لخوا د بریدګرو په لاس کښېوته او واکمنې یې پای ته ورسېده، نو کابو لاتین ژبه هم مړه شوه او اوس یوازې په رومي کاتولیک کلیسا، د درملو لپاره د نسخو په لیکنه، د بوټو او حیواناتو په نوموونه کې کارېږي.

په شمالي امریکا کې لومړني مېشت شوي یرغلګر انګرېزان ول؛ له دې امله انګرېزي د امریکا د متحده ایالتونو ژبه وګرځېده.

همدغسې په لاتیني امریکا کې هسپانویان لومړني مېشتېدونکي یرغلګران ول، نو د هغوی ژبه(هسپانوي) هم له دې امله د جنوبي امریکا پر ډېرو هېوادونو واکمنه شوه.

امریکایي، بریتانوي او کاناډایي سوداګران د نړیوالې سوداګرۍ ډېره برخه په لاس کې لري، له همدې کبله د نړۍ په ډېرو سیموکې انګریزي پراختیا مومي او د ډېرو هېوادونو دویمه ژبه ګرځېدلې ده...

د بېلابېلو وګړیو ترمنځ اړیکې ژبه بډایوي. د ساري په ډول په ۱۰۶۶زېږدي کال کې، پر انګلستان د (نارمن پرانسیانو) له یرغل نه وړاندې انګرېزي د (انګلو ساکسون) یو ګډوډ و. (نارمیان) په پرانسۍ (فرانسوۍ) ژبه غږېدل. ورو، ورو (نارمن پرانسۍ) او (انګلو ساکسون) سره ګډې شوې او د انګرېزۍ لویه برخه ترې جوړه شوه. په (انګلو ساکسون) کې د غوایي او غوښې لپاره یو ویی ”کاو Cow“ موجود و، خو پرانسۍ د (غوا) او (غوښې) لپاره جلاجلا ویي درلودل. غوښې ته یې ” بوف

boeuf″ ویـل، همدغـه ویـی انګرېـزۍ تـرې پـور کـړ او خپلـه تشـه یـې پـه ډکـه کـړه. همدغسـې ژبـه د نویـو وییـو د رغونـې لـه لارې هـم پرمختـګ او وده کـوي... (پـای)

اخځونه:

1. Shazad, K. (2011). Language and Linguistcs on Target. New Kitab Mahal, Lahore.

2. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Language. The World Book Encyclopedia.

3. Online Etymology Dictionary. (n.d.). Retrieved February 1, 2010, from https://www.etymonline.com/

٤. بشريار، عبدالودود. روح - یوه ژبنی څېړنه. کابل: لیکنه - ناچاپ

٥. بشريار، عبدالودود. پخوانی مصري تمدن. کابل: لیکنه – ناچاپ

دویم

پښتو- پارسي فونيمي او ګرافيمي انډولونه

په سر کې له ګران استاد ډاکتر مجاور احمد زيار څخه مننه کوم، چې له ډېرو بوختياو سره، سره يې راته د سمون لپاره څو يادښتونه راوليږل.
دا ليکنه مې په پارسي او پښتو وييو کې د غږيز (فونيمي) بدلون د ښوولو لپاره کړې او هڅه مې کړې وه چې د پارسي او پښتو يوآري ويي چې په لږ- ډېر غږيز بدلون سره په دواړو ژبو کې ژوندي دي، په ګوته کړم.
په هر ډول، ښاغلي استاد راته د ليکنې لپاره پخې لارښوونې وکړې او يادښتونو يې لا، لار راسيخه کړه. زه سوچ کوم، چې د ښاغلي استاد يادښتونه له آرې ليکنې څو ځله ډېرګټور دي، چې وروستی يادښت يې د دې ليکنې په لومړۍ برخه کې کټ مټ او ليکنه په دويمه برخه کې راوړم.
يو ځل بيا له ګران استاد ډاکتر مجاور احمد زيار څخه مننه کوم،کور يې اباد او زوی يې لوی. هيله ده چې تر ډېره وخته يې پرمونږ سيوری اوسي!

د ډاکتر مجاور احمد زيار يادښت:

ګران پښتونځار[15] در ځار شم،

ما به وبښې چې ورته کار، خو په نوې پوهنيزه بنه "پښتو اېټېمولوجي" راڅخه ځواب در وځنداوه. ما هم په دې موخه چې د ژبپوهنې زده کړه خپله ځانګه وګرځوې، نه په دې هيله چې ژبپوهنه له پښتو ځار کړې او يا سرچپه، نو بيا مې هم لږ و ډېر وخت در ځار کړ!

غږپوهه او آرپوهه(اېټېمولوجي) د ژبپوهنې له خورا پېچلو سکالوو اوبيا يې له ساينتيفيکو ځانګو ګڼل کېږي. باور کوې چې پرون مې کرۍ ورځ متې يو ويي (پسرلی) وځېړه او هغه په دې چې استاد مورګنستيرن ته پکې -rl- نادوده برېښېدلي او بايد اړوند زوړ غږ غونډ rd يې پر/ړ/ اوښتی وای!

دا د نوې ژبپوهنې له ابېڅې (الفبې) څخه چې د نړۍ په اوسني ژبني پېر کې ۶۰۰۰ واړه ژبې سره همزولې دي. له ساينتيفيک زباد پرته څوک دا پرېکړه نه شي کولای چې دا توک له دې ژبې هغې بلې ته تللی دی. دا پرتلې په نوې ژبپوهنه کې دومره پاموړې نه بلل کېږي او کومې چې تراوسه شوې، يوازې او يوازې د بېلابېلو ژبو ترمنځ د جېنالوجيکي او تايپولوجيکي اړيکو او ډلبنديو په موخو شوي، نه زموږ د زړو پښتو پوهانو غوندې د لرغونپالنې(قدامت پسندۍ) په موخه. له بده مرغه ستا دا دوديزه پرتله هم د خدای بښلو دوديزو استادانو پر پليونۍ ټيکاو لري چې وښيي، پښتو تر پارسۍ پخوانۍ ده!

له دغې تربرې ژبې سره زموږ پرته شخړه"تاريخي- جغرافيايي" ده، هغه درې زره کاله وړاندې له شمال‌ختيځ (آريانا) سوېل لويديځ ته له ور لېږدولي ګړدوده پرمختيا موندلې او له نوي پېر(اتمې زېږدي پېړۍ) سره له تاريخي بريد"دشت لوط" نه دېخواته راغځېدلې، بې له دې چې خپلې لويديزې فونېتيکي ځانګړتياوې له لاسه ورکاندې، مانا داچې پارسي زموږ د هېواد له بومي ژبو څخه نه ګڼل کېږي، بلکې د پخواني پارس او اوسني ايران بومي ژبه ده او دلته يې يوستر ګړدود دی چې په سياسي درغلۍ ورته د "يوې جلاژبې" په توګه هسې "دري" نوم ورکړ شوی دی!

هرګوره، داهم د تاريخي او پرتليزې ژبپوهنې او بيا دواړو ساينتېفيکو(غږپوهيزو او آرپوهيزو) فارمولونو په رڼا کې زباد ته رسېدلې چې پارسي د پښتو له سوېل- لويديزو خپلوانو ژبو څخه ده او پښتو او(۱۲-۱۳) پاميري ژبې شمال ختيزه آرياني

---

۱۵ د ليکوال بل تخلص دی، چې اوس مې هم ځيني ملګري پر دې نامه پيژني او يادوي.

ډله رغوي. دغې پوهنیزه پرتله دا نه رازبادوي چې کومه یوه پکې مشره ده او کومه پکې کشره، بلکې دا راسپینوي چې د څلورګوني جغرافیایي ډلبندۍ له پلوه کومه، کومې ته زیاته نږدې ده او کومه د کوم هېواد بومي یا آره(اصلي) ژبه ګڼل کېږي او "ملي ترمینالوجي" یې ورپورې اړه لري!
داهم د ژبپوهنې یو آر دی چې د نورو په څېر زموږ په هېواد کې سم له لاسه ګردې ویل کېدونکې یاله منځه تلونکې (٤٧) ژبې "ملي" بلل کېږي، هماغسې چې ویونکي یې د همدې هېواد ښاروندان "افغانان" بلل کېږي!
د/ش ه šh-/ بېلګې سرچپه زباد شوې او یوازې د ځانته/ش/ داپر (ښار) سربېره نورې هم شته، لکه: بخشیدن- بخښل (ښل)، نشان- نښان، پیش- پېښ، خویش- خپښ، خوش- خوښ،لاش- لاښ... .(دلته د کښل، کښې-، ښه، ښوول... د دواړو ژبو ګډ میراث زبادېږي)
همداسې "خ" هم درواخله. له پښتو پارسۍ ته ورغلي وییونه هم زباد شوي، لکه: تېر، سم، غوشایي... په افغاني پارسي ګډود کې هرګوره خورا ډېر دي.
دا هم پاسنیو پوهنیزو آرونو او فارمولونو رازباده کړې چې پښتو له غږیز پلوه ډېره اوښتون او بدلون منونکې او له پښوییز پلوه خورا ځانساتې(محافظه کاره). پارسي بیا سرچپه دریځ لري، پښویه یې لکه انګرېزي ساده شوې، ښځینه نوری(جنس) اوداسې نور یې له لاسه ورکړي، خو پخواني آریاني غږونه یې ټینګ و ترینګ ساتلي، لکه(ګ-د- ب) چې پښتو او پامیري ژبو پر(غ- ل- و) اړولي دي. دا د هرې ژبې ځانتنی لارې رودې دي چې بېلابېل لاملونه پکې ونډه لري چې یو غوره لامَل د نورو ژبو اغېز دی، لکه واخلې پر پښتو د هندي ژبو دغبرګژبیزوالي(ټ- ډ- ړ- ڼ) او بې کچه وییپانګیز (لغوي) اغېز. داچې پارسي له فونېټیکي پلوه ځانساتې ده، ستا له راوړو بېلګو څخه دا دوې در څېرم:
د پښتو/ پ / د پاړسی پر /و/ اوړي لکه : خپل- خود} "خود" تر "خپل" پخوانی دی او آره یې aoto- ته رسي، لکه په اتومات کې؛ د "خدای"د ویې آره هم-ao tua- ده، زیار {
دپښتو/ ج/ د پاړسی پر /چ/ اوړي لکه : غوجل- یخچال ، پښتو(-چل) روستاړی هم لري، لکه په مورچل، چاپېرچل... کې}داد دواړو ژبو ګډ مال دی او یوبل ته یې د تګ سپیناوی ګران دی، زیار{
که تاد فونیم پرځای ګرافیم(توری) رامخته کړی وای او په دې تړاو د دواړو تربرو ژبو تر منځ په ګډو وییونو او بیا نومونوکې لیکدودي توپیرونه، لکه: ګمان-ګومان،

کنر- کونړ، هلمند- هېلمند، آزادی- ازادي... ډېره به په زړه پورې وه. هرگوره، زباد شوي گډ انډولونه تش سره پرتله کول دومره ژبپوهنيز ارزښت نه لري، بس دى چې خداى ښلو "دوديزو متنپوهانو" پرې خپلې "فضل فروشى" کړې دي!
په هرډول، که بيا هم پرې ټينگار کوي، نو زما له دغه يادښت او سمون او بيلگې نيمې سره يوځاى خپرولاى شې او هغه داسې چې بې له شننې د دواړو ژبو نوملړونه پرتله کړې او ورمند(قضاوت) د نوې ژبپوهنې څانگوالو ته پرېږدې!

په ټوله مينه ستا زيار

اکسفورډ - ۴/۱/۲۰۱۰

لیکنه:

پښتو- پارسي فونيمي او ګرافيمي انډولونه

د يــوې ځانګړې او يـا بيلابېلـو ژبو پـه وييو (کلمـو) او ګـــړونـــو (مورفيمونو) کې د غږونـو (فونيمونـو) بدلـون يـوه لويـــه سـکالو (موضـوع) ده، چې په ګړ-غږپوهې[16] پورې اړه لـري او پـه آرپوهـه (ايټيمولوجـۍ) کې هـم تـرې ګټـه اخېسـتل کيـږي.
د نـړۍ د ځينـو نـورو ژبـو پـه څېـر د آريايـي او بيـا آريـاني ژبـو پـه وييـو کـې هـم د وخـت پـه تېرېـدو سره ډېـر ادلون-بدلـون راغلی دی. د همدغـه بدلـون، پايلـه کـې لـه يـوې ژبې نـه نـورې ژبـې زېږېـدلي، زړې ژبـې ورو، ورو مـړې شـوي او ځـای يـې لوېـو، خوينـدو او لمسـيو ژبـو نيـولی دی.
پښتو او پـارسي خپلوانـې ژبـې دي. د تېـر مهـال پـه اوږدو کـې سره نـژدې پاتـې شـوې دي. د دواړو مونډ (ريښـه) د نـورو آريايـي او اروپايـي ژبـو پـه شـان ګـډې مورينـۍ هنـد-يـورو يـا هندو-اروپايـي[17] ژبـې تـه او بيـا مخنـۍ هنـد-يـورو[18] ژبـې تـه رسـېږي.
دې ليکنـه کـې پـر دې يـو څـه رڼـا اچـوو چـې ځينـي پښـتو او پـارسي ويـي لکـه د نـورو آريـاني ژبـو پـه شـان، سره ډېـر نـژدې دي او مـازې د څـو غږونـو[19] پـه بدلـون اوس هـم کارېـږي. ښـايي دا پرتلنـه د ځينـو پښـتو وييـو پـه کـره ليکنـګ کـې هـم څـه مرسـته وکـړای شي.
دلتـه يـې د بېلابېلـو غږونـو تـوپير د ښـوولو لپـاره هغـه ويـي سره پرتلـه کـوو چـې د پېرېـو پـه پوړيـو کـې سره د دغـو دوو ژبـو تـر منـځ ادل بـدل شـوي او يـا د دواړو ګـډه پاتـوړې (ميراث) بلـل کېـږي:

بدلون	پښتو	پارسي
[ا # هـ]	ښار، پار، شات	شهر، پهر، شهد
[و # هـ]	موره (مرۍ)	مهره
[ې # هـ]	مېلمه، څېره	مهمان، چهره

16 Morphophonology

17 Indo-European

۱۸ Proto-Indo European: لـه (هنـدو-اروپايـی) ژبـې وړاندنـۍ ژبـه چـې پـه پوهنيـز او مصنوعـي ډول جـوړه شـوېده.

19 Phonemes

[پ #ب]	شپه، شپون (له آره /پسه بون/ ؤ او ښايي پارسي شبان کړی وي. زيار)	شب، شبان
[څ #چ]	هيڅ، څادر، څادري، څه، څلور	هيچ، چادر، چادري، چه، چهار
[ځ #ج]	رنځور، ځای، ځان، رنځ، ځنغوزي، ځار، ځنګل، پنځه، پنځوس	رنجور، جای، جان، رنج، جلغوزه، جار،جنگل، پنج، پنجاه
[ړ،ړه#رد]	ژړ(ژېړ، زېړ..)، سوړ (ساړه)، اوړه، چاړه، خوړل، وړل	زرد، سرد، آرد، کارد، خو ر د ن ، بـر د ن [ر د # ړ ، ړ ه]
[ز # د]	زړۀ، زوم	دل، داماد
[ژ # ز]	ژبه (زبه)، ژوند/زوند (-ون)	زبان، زنده (-گي)
[ږ #ش]	غوږ، شپږ، سږی	گوش، شش، شُشُ
[ږ #ژ]	ږلی	ژاله
[س #هـ]	لس	ده
[ښ #ش]	پښېمان، پښتو، ښور (- ول، -ېدل)، ښوروا، پښت	پشيمان، پشتو، شور(-دادن)، شوربا، پشت
[غ #گ]	غوا، غوسکی، غنم، غاړه، غوږ، غوښه	گاو ،گوساله ،گندم ،گردن ،گوش ، گو شت
[ک #س]	کال	سال
[ل #ر]	دېوال، لار، لره	ديوار، راه، را
[ل #د]	لم، پلار، لاس، لور، لرل (لرم، لري)، لېرې، ليدل، لور، لو، لمن، لوگی، لېور، لېونی، سل، لوشل،ليد، لام/ لومه...	دم، پدر، دست، دختر، داشتن (دارم، دارد)، دور، ديدن، داس، درو، دامن، دود، دېور، ديوانه، سد، دوشيدن، ديد، دام...
[و #ا]	خونه، نوم، کوم	خانه، نام، کدام
[و #ب]	گرېوان، ورور، وری، واوره، وهه (پوست باد؟) وز (وزه، بزه)، واز (-ول، -ېدل)، ويشت ،ولېشت (ولېست، لويشت، لويست)، ورښت (وريا)، وېخ(بېخ) وريت (-ول، -ېدل)، وړل...	گريبان، برادر، بار، برف، باد، بز، باز(-کردن،- شدن...) بيست، بليست، بارش، بيخ، بريان (-کردن)، بردن...
[چ #ک]	چاړه، چار	کارد، کار

اخځونه:

١. حبيبي، عبدالحی. (۱۳۴۱). پښتو و لویکان غزنه. نشرات انجمن تاریخ، کابل.
٢. حبیبي، عبدالحی. (۲۰۰۵). پښتو څوارلس سوه کاله پخوا. یونایټېډ پریس، کوټه.
٣. زیار، مجاور احمد. (۱۳٦٦). پښتو پښویه. کابل پوهنتون، کابل.
٤. زیار، مجاور احمد. (۱۳۸۵). لیکلارښود. د ساپي پښتو څېړنې او پراختیا مرکز، کابل.
٥. یمین، محمدحسین. (۲۰۰۴). دستور معاصر زبان پارسي دری. انتشارات میوند، کابل.
٦. کاکاخېل، ظفر. (۲۰۰۹). پښتانه د تاریخ په رڼا کې. یونیورستي بک ایجنسی، پېښور.
7. Online Etymology Dictionary. (n.d.). Retrieved Betwwen 2005 – 2009, from https://www.etymonline.com/.

درېيم

پارسي کې پورويي[20]

د وييو راکړه- ورکړه په ټولو ژبو کې شته. [نړۍ کې] داسې ژبه نشته چې په يو نه يو ډول يې له بلې ژبې يا ګړدود څخه ويي پورکړي نه وي. پورونه[21] بېلابېل پوهنيز، تاريخي، سياسي، ټولنيز، کلتوري او ادبي لاملونه لري. په ټوليز ډول، که يوه ژبه کې کوم ويی نه وي نو پوروي يې او يا ورته رغيږي، چې د وخت په تېرېدو يې خپله پانګه ګرځي. په پور شوي ويي کې د ژبې له جوړښت سره سم بدلون هم راځي. له همدې امله، تر هغې چې يو پورويی د پوره وړې ژبې له غږيز جوړښت سره بشپړ برابری او سمون ونلري، په هيڅ ژبه کې په لومړۍ او آره بڼه نه کاريږي. [خو په خپګان سره بايد ووايم چې لا تر اوسه ځيني پوهان کوښښ کوي، چې پورويي په اصلي اوآره بڼه پر پښتو او پښتنو وتپي، چې دا د ژبې په طبيعي وده کې خنډونه ولاړوي او د ژبې ويونکي تر فشار لاندې راولي. د پښتنو په لوی وطن کې اوس هم داسې پوهان شته، چې د ژبپوهنې د غږ پوهنيزو آرونو پر

۲۰ دا ليکنه په اصل کې د يو ايراني ليکوال (احمد محبوب) له هغه کتاب نه راخيستل شوې، چې (ساخت زبان فارسي) نوميږي. نوموړي دا ليکنه د خپل کتاب په وروستنۍ برخه کې د يو څپرکي په ډول راوړې ده. دغه کتاب په ۱۳۸۱هـ ش کال، په ايران کې د ميترا خپرندويه ټولنې لخوا چاپ شوی دی. پر دې ليکنه د لا روښانتيا او وضاحت لپاره ځينې حوالې ورزياتې شوي، د ځينو زياتونو په صورت کې له دې [ ] ليندکيو کاراخيستل شوی دی.

21 borrowing

خلاف ټینګار کوي چې د عربي پورويي (خلق، حقوق، معلم، معلومات، عنوان، قلم، ساعت، طبيعت، فاسق، ثواب....) د پارسي (استاد، فارسي...)د تورکي (قطغ، قاچق، قورمه، اتاق، چاق، قاچاق...) دې په آره بڼه او په زور و زېر سره وويل شي.
په انګرېزۍ ژبه کې د زياتره پوروييو وينګ له آروينګ سره دومره توپير لري، چې کله يې څوك وايي، نو ښايي چې د آرې ژبې ويونکي هم پرې پوه نشي، چې دا ويې د دوی له ژبې اخېستل شوی او که د پوره وړې ژبې خپل دی!]
ويي پورول په دوه ډوله دي[؟]:
لومړی- کورنۍ يا داخلي پورونه.
دويم- باندنۍ يا خارجي پورونه.

لومړی - کورنۍ پورونه:
که يوه کره (معياري) ژبه له يو ګړدود يا د يوې ژبې له ټولنيزې څانګې نه ويی پور کړي، کورنۍ پورونه ورته وايي. په داسې وخت کې پور ويی په عاميانه ډول[کارېدنګ] ته راوځي او وروسته د ژبې لخوا منل کيږي. د ساري په ډول «ګپ» يا «ګب» چې له ګيلکي يا (اويستايي) ګړدود نه ننني پارسي ته ورغلی، اوس د ګړېدا او غږېدا په مانا کاريږي.
دا هم کېدون لري، چې يو ويی له څانګړنوم (خاص اسم) نه واخېستل شي او پر يو بل څيز کېښوول شي. د بېلګې په ډول «ساندويچ» په انګرېزۍ کې د لارډ ساندويچ[22] له نوم نه اخېستل شوی دی. دی لومړنی سړی و، چې د سفر پرمهال به يې غوښه په ډوډۍ کې ايښووله او خوړله. [دا خبره چې د سفر پر مهال يې داسې خوراک کاوه، په ځينو ځايو کې بل ډول راغلې ده. په ايټايمو اونلاين او ځينو نورو لغوي سرچينو کې راغلي چې نوموړی، به پر پرو(قطعه بازۍ او جوارۍ) اخته و اوخپلو چوپړګرو(خدمتګارو) ته به يې ويل چې غوښه ورته په ډوډۍ کې تاو کړي، چې لاسونه يې غوړ نشي. دا ويی په انګرېزۍ ژبه کې په لومړي ځل د اتلسمې زيږدې پېړۍ په وروستيو درې لسيزو کې کارول شوی دی.]
همدغسې په جرمنۍ ژبه کې د «همبرګر» او په ګيلکۍ ژبه کې د «ميرزا قاسمي» [چې د تورو بانجڼو يو ډول خواړه] ويی هم رامنځته شويدي. [له۱۸۸٤ زيږدي کال راهيسې «همبرګر» دود شوی دی. د دې ويي ريښه د جرمني ښار هامبورګ[23] کې ده. د انګرېزۍ ژبې ځيني پوهان وايي چې د دې خبرې د پخلي لپاره څه لاسوند

22 Lord Sandwich
23 Hamburg

نلري او يوازې دا خبره کيداى شي، چې د جرمني هامبورگ له ډکې (بندرگاه) نه به جرمني کډوال امريکا ته تلل او دغلته به يې دمه کوله نو ښايي د دمې پر مهال به يې دغلته بيړني (ايمرجنسي) خواړه خوړل چې وروسته د «همبرگر» په نامه مشهور شوي وي.]

دويم - باندنۍ پورونه:

که له يوې پردۍ يا مړې ژبې نه يو ويى واخېستل شي او وکارېږي، نو باندنۍ پورونه ورته وايي. د ساري په ډول د انگرېزۍ «ټېلفون» چې له زړې يونانۍ څخه پور شوى دى يا«ستاك» [«ستاک» د ونې ځانگه، د ونې نوى رسېدلى ښاخ، stem ماناوې لري] چې ايراني ژبپوهان يې کړستې (د فعل اصل) ته وايي.

همدغسې «پدافند»، «تك»، «پاتك»، «ارتش» [«پدافند» د دفاع، غلچکي عملياتو مانا ورکوي. (دهخدا-پرليکه سيند) «تک» د لبر، گوله، لقمه....، ماناوې ورکوي ښايي چې د پښتو له «ټوک» سره هم آرى وي. «تکه» ويى د «ټوک» په مانا اوس هم پښتو کې شته دى. «پاتک» د بريد ضد په مانا دى. (دهخدا- پرليکه سيند) «ارتش» اردو، پوځ، د پهلوى له ارتيشتر نه اخېستل شوى دى[۲۴]. دا ټول ويي] د ايران له مړو ژبو څخه پور شويدي. همداشان د پارسۍ [او پښتو] لخوا له عربۍ نه ويي پورول، په باندنۍ پورونه کې يادولاى شو.

د پورونې په لړ کې يو بل ډول هم د يادونې دى [چې پښتو کې به ورته «پور ژباړه» ويل مناسب وي او په پارسۍ کې يې «ترجمه قرضى» او «گرته بردارى» بولي. پور ژباړه يو ډول ژبنۍ پورونه ده، چې پکې د يوې ژبې يو غونډ[۲۵] يا ژبنۍ ترکيب ټول ويي سپړل کيږي او هر ويى يې د پورونکې ژبې په يو بل معادل ويي ژباړېږي او په دې ډول ټول غونډ ژباړل کيږي. د ساري په ډول چې کله ډيموکراسي سيمې ته راغله، نو دا ويى يې کټ مټ وژباړه او په پښتو کې ورته ولسواکي وويل شوه. ډيموکراسي democracy له دوه گړونو (برخو) جوړه ده، چې يوه برخه يې demo د ولس مانا ورکوي او بله برخه cracy د حکومت او واك مانا ورکوي، په دې حساب د ډيموکراسۍ کټ مټ مانا ولسواکي کيږي. دې ډول ژباړې ته (ريښه په ريښه root-for-root يا ويى په ويي (کلمه په کلمه) word-for-word ژباړه هم ويل شوېده.] په دې کې ديوه ويي توکي (اجزاوې) يا ديوې ژبې ترکيب کټ مټ ژباړېږي، لکه د اوسپنې لار له (راه اهن rail way) نه

24 (www.farsilookup.com)

25 phrase

او د مغزپرېمينځل له (مغزشوي brain washing) نه پور ژباړې دي.[د يادونې وړ ده چې د پښتو ژبې ډېرو مشهورو ليکوالو وخت په وخت پور ژباړه رټلې او د پښتو ژبې لپاره يې په زيان بللې ده خو زه وايم چې دغسې رټل يې لازم ندي او په دې دومره پراخه نړۍ کې پښتو ژبه دومره تنګول او کلوز ساتل د پښتنو نړۍ ليد محدود ساتي او ژبه سختوي. بيا هم يو ژور بحث ته اړتيا لري، هيله ده چې اړوند پراخ ليدي ځانګوال به يې پرې وکړي.]

پارسي ژبه په دې برخه کې دځېرنې وړ ده.[په رښتيا هم پارسۍ ته د ورځې زيات کتابونه ژباړيږي نو له همدې امله هره ورځ يې چوکاټ ته نوې مانا وې، فکرونه او ويي ور ننوځي. په پښتو کې د پورژباړې ځينې نمونې په لاندې ډول په ګوته کولای شو:

ازاد شعر (انګرېزي:Free verse ، پرانسي : vers libre)

سريزه يا مخنۍ خبرې (پارسي: پيشګفتار، انګرېزي :foreword ، جرمني: Vorwort ، لاتين: præfatio)

نړيواله جګړه (پارسي: جنګ جهاني، انګريزي: world war، جرمني: Weltkrieg)

پيو لار= کهکشان (انګريزي: milky way، لاتين: via lacteal، يوناني: galaxias)

نورې نمونې: لومړنۍ زده کړه (پريليمنري ايجوکېشن يا تعليمات اساسي)، منځنۍ زده کړه (تعليمات متوسط، ميډل ايجوکېشن)...] له بلې خوا، په پارسۍ کې له هند- يورو (هندو- اروپايي) ژبو سره د هم آريتوب له امله ورته او مشابه ويي لکه (برادر، مادر، دختر...) هم شته خو دا پورويي، ندي [بلکې يوآري ويي ګڼل کيږي.]

په هره توګه، لکه څنګه چې ايران [پارس] د ډېرو توکمونو تګلورى پاتې شوى، نو له همدې امله يې ډېر ويي پورکړيدي.کابو له اسلام نه وړاندې پارسۍ له يونانۍ، هندۍ يا آرامۍ ژبو نه ويي پورکړي ول؛ خو د اسلام له ظهور وروسته پارسۍ ته د عربۍ ويي ورغلل. په دې وييو کې په تېره هغه ويي زيات ول، چې پارسي انډولونه يې نه درلودل.

له څلورمې او پنځمې هجري پېړۍ نه تر اوومې هجري پېړۍ پورې پارسۍ ته د عربۍ د پوروييو لړۍ پراخه شوه او پر ديني وييو سربېره سياسي او پوهنيز ويي هم ورننوتل. دا کار په تېره، هغه وخت ډېر پراخ شو، چې [پارسي] ليکوالو به پر عربۍ پالنه وياړ کاوه. [کټ مټ داسې لکه پښتانه ملايان چې اوس هم پر عربۍ پالنه وياړ او ټينګار کوي.]

له اوومې تر دولسمې پېړۍ پورې ورو- ورو پر پارسۍ د عربۍ اغېز لږ شو او له دولسمې پېړۍ راهیسې دا، اغېز ورځ په ورځ نور هم لږېږي.
د [پارسۍ] لخوا له ترکي او مغولي وییو د پورونې لړۍ هم له اوومې پېړۍ پیلېږي. په اوومه پېړۍ کې د منځنۍ اسیا د ترکانو اغېز او وروسته د مغولانو د برید له امله پارسۍ ته ډېر مغولي او ترکي ویي ورغلل. هغه ویي چې [پارسۍ] له ترکۍ پور کړي، ډېری یې سیاسي او اداري دي، چې دې لړۍ تر لسمې پېړۍ پورې دوام کړی دی.
له دولسمې پېړۍ رادېخوا په پارسۍ کې د اروپایي ژبو (پرانسۍ، انګرېزۍ، جرمنۍ او روسۍ) ویي ډېر شول، چې له دغو ژبو یې پورونه د پوهنیزو او سوداګریزو اړیکو له امله شوېده.
خو [پر پارسۍ دا لغوي] اغېز په چټکۍ سره په کمېدو دی او ورو - ورو یې ځای پورژباړه نیسي.
په هر ډول، پارسۍ هم د نړۍ د نورو ژوندیو ژبو په څېر، له بیلابېلو ژبو ویي پور کړي او ورو-ورو یې هغه ویي څنډې ته کړي چې اړتیا یې ورته نده لرلې.
د پارسي پور وییو ساري په لاندې ډول دي:

له عربۍ پور کړي ویي:

زکات، شهید، مسلم، مومن، کافر، جهاد، منافق، فاسد، فاسق...خبیث، آیت، قران، اقامه، متعه، طلاق، ازدواج، قبله، مناره، اذان، شیطان[۲۶] (که څه هم له آره عربي نه دی)، غسل، نکیر و منکر، حشر و نشر، واجب، مستحب، حلال، حرام، مبارك، برکت، تبریك، عده، صواب، ثواب، خطا، جزا، غلط، وسوسه، کعبه، نصیحت، طبیعت، ساعت، نیت، تکبیر، خیر، شر، عذاب، شهادت، رکوع، سجود، سلام، صدقه، هدیه، دعا، عرش، فرش، قلم، ابد، ازل، تسبیح، قربان، جمعه، مرحوم، مملکت، رعیت، سلطان، حرم، علم، خطبه، معروف، امر و نهی، دفاع، ظلم، عدالت، قصیده، رضا او...

له یونانۍ او رومۍ [لاتین] پور کړي ویي:

... سکندر (الیکسنډر)، منجنیق (مکانیك)، دینار، قانون، کانون، تریاك، قفس،

۲۶ شیطان ویی له حبشی ژبې نه عبرانۍ (د یهودیانو ژبې) ته تللی چې د سرکش او باغي مانا ورکوي "علي عباس جلالپوري،کاینات اورانسان، ۱٤ مخ). ځیني څېړندویان وایي چې دا ویی د زردشتي دین داهریمن (د شر خدایګوټي) پور ژباړه ده او یهودیانو د شیطان تصور له اورپرستانو (زردشتیانو) اخیستی، چې وروسته عیسایت او اسلام ته هم لېږدېدلی دی. دا پوهان دا هم وایي چې یهودیانو په لومړیو کې د شیطان پر تصور باور نه درلود.

درهم، پیاله، لگن، دیهیم، اسطرلاب، فنجان، کلید[؟]، لنگر، نرگس، پسته، کبریت، الماس، زمرد، مروارید، سیم (نقره) او ...

له حبشي نه:

مشکات، هرج، منبر، برهان، مصحف، نفاق او ...(دا ویي دعربۍ له لارې پارسۍ ته ننوتي دي.)

له آرامي نه:

حج، کاهن، عاشورا، شیدا، قرمز، ناسوت، مسجد(له مزگت نه)، کلیسا او ...

له ترکي نه:

قربان (کماندان)، خاتون، خان، خانم، خاقان، بیگ، بیگم، اتابك، سنجاق، جرگه، اتاق او ...

له مغولي نه:

ایل، ییلاق، سوقات[۲۷]، غدغن، شلاق، نوکر، تغار، پلو، چلو، قورمه، قیمه، قشون، یورش، چاق، چماق، غرغاول، قراول، چکمه، تسمه، چاقچور، قنداق، قلدر، قلچماق، قاچاق، یقه، بقچه، باجي، داداش، چك او ...

له هندي نه:

صبح، بها، سفینه، ضیا، کافور، قداره (=کتاره)، انبه، نارگیل، ببر، نیلوفر، جنگ، جنگل، هلاهل، فلفل او ...

[له پښتو نه: [۲۸]

ځیني ویي شته چې له پښتو نه پارسۍ ته ورغلي، په تېره افغاني پارسۍ (دري) ته، لکه:

شبان (شپون)، پوهنتون، پوهنزی، شاغلی، گادی، گدی، بوته، کلکین، کوتوال[۲۹]،

---

۲۷ دا ویی په پښتوکي د سوغات په بڼه کارېږي، چې له آره ترکي دی.

۲۸ دا برخه په آره لیکنه کې نشته ده. د دې برخې ځیني ویي په هندي ژبې پورې تړل کېږي حال دا چې د هندي او پښتو یوآري او گډه پانگه بلل به یې بهتره وي.

۲۹ کوټ: کلا او ډېري (خرې) ته وایي. ”کوت“ په پهلوی ژبه کې هم موجود و چې د(کلا) مانا یې ورکوله. ”کوتوال“ ویی د غزنوي پېر تاریخلیکوال (خواجه ابوالفضل محمد بن حسین بیهقي) په (تاریخ بیهقي) چې د افغانستان د دولتی مطبعې لخوا په ۱۳۶۴ ل ل کې خپور شوی هم راغلی دی. د دغه کتاب لمنلیکوال او مصحح (دکترعلی اکبرفیاض) دغه ویی له آره هندي بللی دی. اوس هم په پښتوکې (کوټه) د خونې room چې د کلا اساس گڼل کېږي، ته وایی او کوتوال په پخوانیو پښتو متونو کې د (سپاهي، پولیس، ساتوونکي...) په مانا کارېدلی دی. البته له دې هم سترگې

ګـدود، سـارنوالی، ستره محکمـه، اندیـوال او نـور چـې بشـپړه څېړنـه غـواړي.]

له روسی او اتریشی نه:

سماور، قـوری، اسـتکان، نعلـبکی، درشـکه، کالسـکه، صنـدلي، میـز، ګاري، سـالن، جلیتقـه، اسـکناس، چورتکـه او...

له پرانسی نه:

آدرس، آژانـس، اتومبیـل، بانـك، بلیـت، پـارتي، پـارك، پـارلمان، پانسیون، پلیـس، پیانـو، تاتـر، تـرور، تریبـون، تلفـن، تلګـراف، تلګـرام، دموکـراسی، دیپلـم، دیپـلمات، دیکتـه، رادیـکال، ساردین، سانسـور، سـانس، سـندیکا، سـوپ، سـیفون، فئودال، کابینـه، کتلـت، کلاس، کمـد، کمیتـه، بودجـه، کنفرانـس، ګاز، لامـپ، مـاشین، مبـل، مود(مـد)، مـرسی، موزیـك، نمـره او ... [دې ویـو کې د ځینـو ریښـې په یونانـی او لاتین پـورې رسـېږي.]

له انګریزی نه:

اسـتوپ، اوت، تایـم، بتری (بطـری)، ترامـوای، جنتلمـن، سـاندویچ، کتری[30]، کوکتـل، ګـیلاس (لیـوان) او...

داسې نـورې بیلګـې هـم شـته دي... دیادونـې وړ ده، چـې پـه ځینـو راوړو بېلګـو کـې د اړنـګ او شـك ځـای هـم شته دی.

پـه هـر صـورت پـه پارسی‌کې د پـور ویـو ښـکارنده (پدیـده) پـه چټکـی سره مـخ پـه لړېـدو ده. پـه دې ژبـه کـې داسـې خوځښـت رامنځتـه شـوی، چـې پـه خپلـه ورو-ورو ځانګـړي پـور ویـي لـه کاره وځـي.

پـای کـې هغـه لاملونـه چـې پـارسي یـې لـه املـه ویـي پـور کـړي، پـه لانـدې ډول پـه ګوتـه کیـدای شي:

[پـر پـارس] د نـورو قومونـو لکـه د سـکندر پـه وخـت کـې د یونانیانـو بیـا د عربانـو او مغولانـو سیاسي او پوځـي اغېـز (نفـوذ)؛

[پـر پـارس] د نـورو قومونـو لکـه انګرېزانـو، فرانسـویانو او څـه نـا څـه د عربانـو... پرمختیایـي، پوهنیـز او کلتـوري اغېـز؛

[له پارس سره د نړی] سوداګریز او کلتوري اړیکي؛

له پخوا نه تر اوسه [د پارسي ژبو] لیکوالو، ادیبانو، ویندویانو ځان بایلنه او تقلید؛

نشي پېټېـدای چـې (کوتـوال، کوټوالي،کوټهـا، کوټهـي، کـوټ...) پـه هنـدی کـې راغلي دي. د" کوټـوال/ کوټـوالي" جوړښـت د پښـتو ژبـې لـه ویـی رغاونیـز جوړښـت word forming structure سره ډېـر زیـات اړخ لګـوي.

۳۰ کتري : چای جوش، بدنی، kettle

نویو وییو ته اړتیا خو پر خپله ژبه لاسبری (تسلط) نه درلودل؛
له نورو قومونو سره [د پارسي ژبو] ګاونډیتوب.
یو ځل بیا د یادونې ده، چې پورونه د نړۍ په ټولو ژبوکې شته او د اصولو پر بنسټ ژبې یو له بل نه ویې پوروي او پور یې ورکوي، نو پارسي هم عربي، پرانسي، انګریزي، لاتین ، یوناني، هندي، چینایي، [پښتو] او ... نورو ژبو ته پور ورکړی دی.

اخځونه:

۱. ابو محبوب، احمد.(۱۳۸۱). ساخت زبان فارسي. انتشارات ميترا، تهران.

2. Farsilookup Team. (n.d.). Farsilookup Online Persian Dictionary. farsilookup.com. Retrieved February 1, 2011, from www.farsilookup.com

3. Loghatnameh Team. (n.d.). Loghatnameh Online Persian Dictionary. www.loghatnameh.de. Retrieved February 1, 2011, from http://www.loghatnameh.de/

4. OED Team. (n.d.). Online English Etymology Dictionary. www.etymonline.com. Retrieved February 1, 2009 through 2011, from https://www.etymonline.com/

5. Wikipedia Team. (n.d.). The Free Online Encyclopedia. Wikipedia.com. Retrieved February 1, 2009, from www.enwikipedia.org

ځلورم

خارګ ډبرليک

د ايران يو خبري اژانس «خبرګزاري ميراث فرهنګي» پارسی ځانګې د ۲۰۰۷ زېږدي کال د نومبر په دويمه اوونۍ کې د يو ډبرليك د موندنې خبر ورکړ. دغه ډبرليك د پارس خليج، خارګ يا خارک ټاپو کې د سړك جوړونې پر مهال موندل شوی و. ډبر ليک په ميخي ليک و؛ ويل کيږي چې په زړه پارسی او په ۴۰۰ ق.م کې کښل شوی دی.

خارګ ټاپو د پارس خليج تر ټولو لرغونی ځای دی، چې د بوشهر شمال لويديز ته په کابو ۵۷ کيلوميترۍ او د ريګ بندر په دېرش کيلو ميترۍ کې پروت دی. دغه ټاپو له شمال نه تر جنوبه پورې کابو اته کيلو ميتره اوږد پروت دی او په شمالي برخه کې يې تر ټولو پلنه (سوروره) برخه شاوخوا ځلور کيلو ميترو ته رسي.

خارګ ډبرليك د څوو ژبځېړندويانو لخوا په بېلابېل ډول لوستل شوی، چې دلته يې د دوو تنو مهم ټکي (جزئيات) وړاندې کوم.

لومړی - د رضا مرادي لخوا د ډبرليک لوستل:

د ايران د زړو ژبو يو څېړندوی رضا مرادي غياث ابادي په لومړيو کې ويلي

ول،چې خارګ ډبرلیک شپږ لیکې او شپږ کلمې لري. نوموړي ډبرلیک په لاندې ډول لوستی:

اوله کلمه، دوه غږه/توري لري: /آ،ا/او /هَـ/ چې /آهَـه،اَهَـه/ ترې جوړیږي. مانا یې (و) یا (وو، ول)کیږي.

دویمه کلمه یې پنځه غږه/توري لري: /سَ/، /آ،ا/، /کُ/، /شَ/ او /آ،ا/: چې / ساکوشا، ساکُشا/ کیږي. ده ویلي ول چې دا کلمه یو ځانګړنوم دی او په زړو پارسي لیکنو کې بل چېرته ندی لیدل شوی. خو دا وړ کلمې به د سکیتانو یا ساکو[31] لخوا کارول کېدې. نوموړی وایي، چې د (- شا) روستاړی د زړې پارسۍ له (شاه) یانې پاچا یا پادشاه سره تړاو نلري، ځکه د زړې پارسۍ (شاه) به پخوا د (خْشایَثییَه) په بڼه لیکل کېده.

د دریمې کلمې یوازې، دوه غږه: /هَـ/ او /اي/؛ /هیـ.../ لوستل کېدای شي. په زړو پارسي متونو کې د /هـي-/ مختاړی یوازې له هندیانو سره داړیکو لپاره لیدل شوی، لکه: (هیدوش) یانې (هند).(؟)

څلورمه کلمه هم دوه توري یا غږه: /کَ/ او /آ،ا/ لوستل شوي دي. د دې دواړو منځني واټن کې موجود توري هم له منځه تللي او یوبل پسې ندي نښتي. همداشان د /کَ/ په خوا کې یو تاج ډوله شکل هم شته دی.

پنځمه کلمه څلور توري یا غږه لري: /بَ/، /هَـ/، /نَ/ او /مَ/، چې ټول یې: /بَهَنَمَ/ کیږي. دا کلمه هم په لومړي ځل لیدل کیږي او مانا یې هم نده مالومه.

د شپږمې کلمې هم دوه غږه: /خَ/ او /آ،ا/: /خا/ لوستل شوي او پای یې هم مبهم دی.

د ډبر لیک اړوند د رضا مرادي نورې یادونې:

په لومړیو کې ښاغلي رضا مرادي ویلي ول، چې ښایي خارګ ډبرلیک زړې پارسۍ ته پنځه کلمې ور زیاتې کړي، ځکه هغه ګومان کاو، چې پر دغه ډبرلیک پنځه داسې کلمې توږل شوي، چې د زړې پارسۍ په نورو ډبرلیکونو کې ندي ترسترګو شوي.

هغه ویلي ول، چې دغه ډبرلیک په شپږو بېلابېلو افقي کرښو کې چې ټولې شپږ کلمې کیږي توږل شوی او تاریخ یې د هخامنشیانو تر دورې پورې رسي.

هغه ویل ول، چې د خارک ډبرلیک لومړۍ، دویمه، پنځمه او شپږمه کلمه لوستل کېدای شي خو دریمه او څلورمه کلمه یې د سولېدنې اوخرابېدو له امله نشي

31 Scythians

لوستل کېدای او د زړې پارسۍ د نورو ډبرليکونو په توپير، هره کلمه په ځانګړې ليکه کې په بې پامۍ او چټکۍ سره تورل شوېده.
هغه ويلي ول،چې دا کتيبه درې تاج ډوله شکلونه هم لري، چې د ډبرليک په منځ او د دريمې او څلورمې ليکې په پيل کې په ملاست ډول کښل شوي او دغه شکلونه د ساساني پاچاهانو تاجونو ته ورته دي. خو پر دې سربېره ښاغلي مرادي ټينګار کړی، چې د نوموړي ډبرليک اصليت دې هم وڅېړل شي، ځکه ځيني غير عادي ټکي هم شته چې پر ډبرليک انسان شکمنوي. همدغسې نوموړي يادونه کړې وه، چې لوستنه يې وروستۍ نده او نورو څېړندويانو ته دې هم وړاندې شي.
هېره دې نه وي،چې ښاغلي مرادي دغه جزيات د هغو انځورونو له مخې ورکړي، چې د سيمې د خلکو لخوا، وراستول شوي ول.
دويم، د بشاش لخوا د ډبرليك لوستل:
خارګ ډبرليك د ايران د (لرغونتوکو د څېړنې مرکز (ARCI) يوه څېړندوی رسول بشاش لخوا په دويم ځل ولوستل شو. بشاش د مرادي په توپير ويلي ول، چې د خارګ ډبرليك په پنځه ليکو کې ليکل شوی. نوموړي هره ليکه په دې ډول لوستې ده:
لومړۍ ليکه کې يوه کلمه ده. بشاش دغه کلمه (هَه ha) لوستې او (و، شو) يا (ول، شول) يې مانا کړېده. هغه د دې کلمې ريښه (ah) ګڼلې چې د(ول، شول...) په مانا ده او تېرمهال يې (هَه ha) يانې (و، وو يا شو) کيږي.
دويمه ليکه کې دوه کلمې دي. يوه يې (ساآنه= sa a na) ده، چې د زړې پارسۍ په پخوانيو متونو کې نشته. دا کلمه د للمې ځمکې[٣٢] په مانا ده. د دې کلمې دويمه برخه (اي)(؟) ده، چې مانايې (ښه، خوشحاله، هوسا)کيږي.
دريمه ليکه يې (وزه هه مه= va zah ha ma) لوستې ده. (وزه va zah) له (وَز=vaz) فعل نه اخېستل شوې بولي چې (وړل، وړاندې کول، وېستل)[؟]ماناوې لري.
او دويمه کلمه (mai)، (زما) او (مې) مانا لري او ټوله جمله (زما وړاندې کول، زما راوېستل (اوبه)=my offer, my flow) مانا کوي.
څلورمه ليکه (بهانامه= bahanama) لولي. لومړۍ برخه (بهانا) د شخص نوم بولي او دويمه برخه (ما=ma) يې د (مې) او، (زما) په مانا اخلي.
ښاغلی بشاش وايي، چې په وروستنۍ يانې پنځمه ليکه کې يوه کلمه د (خا=xa) په مانا ده، چې ځا، کوهي (wells،quells) ته وايي.

32 Not irrigated land

په پــای کــې ټــول ډبرلیــك داســې مانــا کــوي (للمــه ځمکــه مــې (د) بهانــا کوهــې لــه (اوبــو) راوېســتلو (سره) خوشــحاله (ښــه، ابــاده) شــوه......)

The not irrigated land was (became) happy (with) my bringing out (water)... Bahna ma wells)

د ډبرلیك اړوند د بشاش نورې یادونې:

غالباً بهانــا[۳۳] د کــوم ســیمه یــز پاچــا یاحاکــم نــوم دی، چــې د دغــې ســیمې د ابــادی اوکرنیزې ودې لپاره به یې امرکړی وي.

دغــه لیــك پریــوه کــږه و کینــه (ناهمــواره) تیګــه، چــې ۸۵ x ۱۱٦ ســانتي میتره پراخــه ده او لــه خپــل اصلي ځــای نــه رابېلــه شــوې؛ کښــل شــویدی.

د ډبرلیــك تاریــخ د هخامنشــیانو وروســتنی دورې تــه رســیږي او د هخامنشــیانو د منظمــو ډبرلیکونــو پــه تــوپیر پــه غیرعــادي بڼــه پــه پنځــه لیکــو کــې، پــر مرجــاني تیګــه تــوږل شــویدی. لومړنــی درې لیکــې یــې لــه وروســتیو دوه لیکــو څخــه اتــه ســانتي میتره لېــرې دي او د لومړنیــو لیکــو پــه تــوپیر نامنظمــې لیــکل شــویدي.

د ډبرلیــك ځینــي تــوري پــه ډېــره ښــه توګــه تــوږل شــوي. د متن پــه منــځ کــې دوه شــکلونه هــم تــر ســترګو کیــږي، چــې یــو یــې د درېیمــې لیکــې پــه پیــل کــې د درې ګوټیــز تــاج پــه ډول دی او بــل یــې یــوه کرښــه ده، چــې د درېیمــې او څلورمــې لیکــې ترمنــځ کــږه وکینــه ده، کښــل شــوېده. ډبرلیــك پــه څــو بېلابېلــو ســبکونو تــوږل شــویدی.

همداشــان د ډبرلیــك پــه اړه نــورو لرغونپوهانــو او ژبڅېړندویانــو هــم یادونــې کــړې، پــه دې لړکــې دایــران د بوشــهر یوتــن لرغونپــوه علي اکبر سرفــراز وایــي، چــې نومــوړی ډبرلیــك پــر دغــه ټاپــو بانــدې لومــړی مرجــاني ډبرلیــك دی. نومــوړي ویلي،کېــدای شي د خــارك ټاپــو پنځــه لــس زره کالــه وړانــدې لــه اوبــو نــه راوتلی وي.

زړه پــارسي هغــه ژبــه ده چــې دونیــم زره کالــه د مخــه د ایــران پــه پــارس کــې ویــل کیــده او د هخامــنشي پاچاهانــو دربــاري ژبــه وه، خــو د دې ژبــې کــوم کتــاب اوس نــدی پاتــه، یــوازې د ایــران او مصر پــر ځینــو غــرو بانــدې د دې ژبــې یــو څــو ډبرلیکونــه پــه میخــي لیــک پاتــه دي چــې ټــول ۴۰۰ لفظونــه کیــږي. (صلاحــي، د کوشــاني دورې د ژبوڅېړنــه، ۵۴ مــخ) د هخامنشــیانو د پېر ډېــر مهــم ډبــر لیــک (بېســتون) دی، چــې د علامــه عبدالحی حبیبي د څېړنــې لــه مخــې ځینــي کلمــې یــې لــه پښــتو کلمــو سره یــوآرې دي.

پــه خــارګ ډبــر لیــک کــې هــم د بېســتون ډبرلیــک پــه شــان ډېــرې داســې کلمــې تــر ســترګو کیــږي چــې پښــتو تــه ډېــرې نــژدې دي. زمــا د دې لیــک هــدف یــوازې دا دی

33 Bahana

چې د پښتو تاریخي ژبپوهنې، تاریخپوهانو او ژبڅیړندویانو پام خارګ ډبرلیک ته واړوم، چې مالومه کړي د خارګ ډبر لیک او ټاپو اړیکه له پښتو ژبې، د پښتنو نیکونو له واکمنۍ سره شته او کنه. ځکه زموږ ګاونډیو قومونو د مړیو مال په ډول د پښتنو تاریخ، ویاړونه، ژبه، کلتور هر څه په ځان پورې تړلي او هغه څه چې یې بد راغلي هغه یې په پښتو او پښتنو پورې تپلي دي او هان اوس هم دا لړۍ روانه ده.

زه د خارګ ډبرلیک د ژبې او خارګ ټاپو کې د پښتنو نیکونو د واکمنۍ په اړه اخري خبره نشم کولای خو ځینې ټکي به هرومرو یاد کړم. هغه دا چې د خارګ ډبرلیک دواړو پوهانو له لوستنې څخه دا واضح ښکاري چې پښتو ته نژدې کلمې پکې شته دي، لکه: (هَـه/ د (و، وو، ول، شول، سول) په مانا چې په اویستایي ژبه کې هم اهۀ ah د ول، کېدل اوشول په مانا موجوده ده. بله کلمه (mai)، (زما، مې) په مانا په پښتو کې دا اوس هم په همدغسې مانا او ژوندۍ ده. همدا راز (هَـ) د (هه، خه، ښه، شه) په مانا او له امکان نه لیرې نه ښکاري. همدغسې (کا، خا) د (څا او کوهي) له مانا او سره تړښت درلودای شي.

بله کلمه (ساکوشا) چې د پښتو ژبې له ساک سره تړلی ښکاري. سکیتیان یا ساکان، چې په وروستیو څیړنو کې پښتانه تر ډیره بریده د همدغو خلکو له اصله ګڼل کیږي. د پښتنو په ټبرونوکې د (ساک) په نامه یو ټبر شته، چې د افغانستان د ځینو مهمو تاریخوالو لخوا (سهاک، ضحاک، اژدهاک،...) هم یاد شوي دي. همداشان په پښتو کې د(سکه) په نامه یو ویی هم شته دی.(زیار، پښتو او پښتانه د ژبپوهنې په رڼا کې) سکه، هغه خپلوان (ورور، خور....) ته ویل کیږي چې یو چاته ډېر نژدې وي یا له یو پلار – موره زیږېدلي وي.

د دې ډبر لیک د ژبې په اړه لا هم د ایراني پوهانو تر منځ ټولمنلی نظر موجود شوی نه دی نو هیله ده چې د خارګ ډبرلیک او خارګ ټاپو تاریخ په اړه پښتانه ځانګوال هم هر اړخیزه څیړنه وکړي او ځان پوه کړي، چې ایا دا ډبر لیک خو به د پښتنو په نیکونو پورې اړه نلري؟ (پای)

خارگ دِبرلیک (۱)
Kharg Inscription (1)

خارگ دِبرلیک (۲)
Kharg Inscription (2)

خارگ دِبرلیک (۳)
Kharg Inscription (3)

خارگ دبرلیک (۴)
Kharg Inscription (4)

خارگ دبرلیک (۵)
Kharg Inscription (5)

بیالیکل او غرلیک
(رضا مرادی غیاث ابادی)

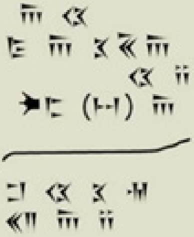

a h(a)
s(a) å (n)k(o) sh(a) å
h(a) e(i/in)
... k(a) z(a)? å

b(a) h(a/i) n(a) m(a)
x(a) å e(i)

اخځونه:

۱. صلاحي، محمد نبي. (۱۳۸۵). د کوشاني دورې د ژبو څېړنه. افغان مسلکي مطبعه، کابل.

۲. علیپور، عباس. (۲۰۰۷). کشف کتیبه هخامنشي در خارک، سند دیگری بر نام خلیج فارس. www.navasepantamminoo.blogfa.com. اخذ بتاریخ (۲۷ نومبر ۲۰۰۷) از http://navasepantamminoo.blogfa.com/post/98

3. AVESTA -Zoroastrian Archives. (n.d.). Avestan Dictionary. www.avesta.org. Retrieved March 2, 2007, from https://www.avesta.org/avdict/avdict.htm#dctm

4. http://www.chn.ir/news/?section=2&id=43479. Retrieved, 2007.

5. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=43508. Retrieved, 2007.

6. http://62.193.18.228/index_view.asp?code=158078. Retrieved, 2007.

7. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=44031. Retrieved, 2007.

8. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=43883. Retrieved, 2007.

9. http://www.chn.ir/news/?Section=2&id=43577. Retrieved, 2007.

10. http://www.iran-newspaper.com/1384/840805/html/report.htm. Retrieved, 2007.

11. http://www.chnpress.com/news/?section=2&id=7401. Retrieved, 2007.

12. http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=55943&NewsKind=CurrentAffairs. Retrieved, 2007.

پنځم

ولې یوویشت؟

که مو پام شوی وي، کله چې موږ په پښتوکې له لسو نه پورته شمېر کوو او دوه رقمي عدد وایو نو لومړی یویز عدد یادوو او ورپسې لسیز.[۳۴] دا کار تر نهه نوي پورې کوو، خو کله چې شمېر له نهه نوي پورته کېږي او درې رقمي عدد وایو نو بیا دا لار پرېږدو او اول لوی عدد یادوو او ورپسې کوچنی، لکه یوسل و یو، یوزر و یو ...پر همدې لار چې کله له لسو نه تر شلو پورې حساب وایو، نو له « لس » نه وړاندې یو، دوه...ږدو او شمېر ته تر نولس پورې دوام ورکوو او ورپسې « شل » وایو. خو چې له شلو نه تر دېرشو پورې حساب کوو، نو د شل پر ځای له "ویشت" نه وړاندې یو، دوه....عدد ږدو او ترنهه ویشت پورې یې « یوویشت، دوه ویشت،...» وایو.

خو له دېرش، څلوېښت، پنځوس، شپېته، اویا، اتیا، نوي وروسته هماغه د یو دېرش...، یو څلوېښت...، یو پنځوس...، یو شپېته ...، یو اویا...، یو اتیا...، یو نوي... لار نیسو او تر نهه نوي پورې حساب وایو.

۳۴ د سنسکریت ژبې شمېرنه هم د پښتو په شان کېږي. لومړی یې یویز عدد یادېږي او ورپسې لسیز. خو په پارسۍ کې دا کار له لسو نه تر ترشلو پورې کیږي او له شلونه هاخوا ته تر نهه نوي پورې لومړی لسیز یادېږي او ورپسې یویز لکه (یازده، دوازده،...، بیست ویک، سي ویک....نود و یک). د یادونې ده چې په سنسکریت ژبه کې ځینې مهال د (یو کم\یو نه) اصطلاح هم کارېږي، چې دا په پښتو کې هم شته، لکه: یو کم سل، یو کم پنځوس ...

ځینو وګړو ته پوښتنه پیداکیږي، چې ولې له شلو نه تر نهه ویشت پورې دغه لاړ نه نیول کیږي او ولې د "ویشت" پرځای (یو شل)، (دوه شل)... نه وایو؟ د بې دودۍ داستونزه زیاترینه هغو ته پېښیږي چې نوې، نوې یې پښتو زده کړې یا یې زده کوي. مونږ به دلته همدې پوښتنې ته ځواب ولټوو چې ولې یو ویشت، دوه ویشت...وایو او یو شل.. دو شـــل راته نـــاسم ښکاري؟ نـــو اړینه ده چې "-ویشت" په ځینو ژبو کې وڅېړو.

"-ویشت" ګړ (مورفیم) یا لنډه ګړنۍ بڼه "- ویش" په اویستایي ژبه کې د "ویستي" vîsaiti په بڼه په خپلواک ډول راغلی او د شل مانا ورکوي. همدغسې دا ویی د پښتو په ترلې ژبه (پارسۍ)کې د "بیست" په بڼه شته دی، چې یوازې له پښتو ویي "ویشت" سره دوه غږونه /و، ش/ توپیر لري، چې داسې غږیز توپیر د پښتو او پارسي وییو تر منځ په ډېرو کې لیدل کیږي. د ساري په ډول پښتو /و/او پارسي /ب/د غږیز توپیر په برخــــه کــــې "بار-وری، وربښت- بارش، بـــرادر- ورور، بـرف- واوره..." او د پښتو /ش/او پارسي /س/د بدلون په برخه کې "است-شته،..." ساري ښه لاسوند کیدای شي. د یادونې وړ ده، چې د /س/او /ش/غږونو، یو پر بل بدلون او توپیر په سنسکریت کې هم شته دی.

د ساري په ډول په سنسکریت کې لس د "dasa" او "dasha" په بڼو لیکل شوی دی.

همدغسې په سنسکریت کې شلو ته "vimsati, vinsht, vinshati"[۳۵] ویي کارېدلي. د دې ویي لومړۍ برخه "ویم یا وین" هم د دې لړۍ یوه کړۍ برېښي. همداراز "- ویشت" ته نژدې یو څه په پنجابۍ کې د "وي" په بڼه شته چې ښایي له سنسکریت نه ورغلي وي او د شل په مانا کاریږي.

نــــچــــوړ:

د ټولو خبرو پایله دا راوځي چې پښتو کې "-ویشت" یا لنډه ګړنۍ بڼه یې "-ویش" هم شلو ته وایي، چې د پارسي "بیست" یا لنډې ګړنۍ بڼې "بیس" او د اویستایي ژبې له "ویستي"، د سنسکریت له "vimsati, vinsht vinshati" او د پنجابۍ له "وي" سره یوآری/cognate دی او ګډه ریښه لري.

35 سنسکریت کې ۱۰ ته dasa, dasha dash، ۲۰ ته vimsati، ۳۰ ته trimsati، ۴۰ ته catvarim-sati، ۵۰ ته pancasat، ۶۰ ته sasti، ۷۰ ته sapti، ۸۰ ته asiti، ۹۰ ته navati، ۱۰۰ ته satam یا sata وایي. شلوته د vimsati ترڅنګ vinshat, vinshati, dvidasha هم وایي. www.dictionary.tamilcube.com (اکتوبر ۲۰۱۲ ز)

داسې ښکاري چې په منځنۍ پښتو کې به ”-ویشت“هم یو خپلواك ویی و او د اوسني ”شل“ پرځای به کارېد، چې د وخت په تېرېدو سره یې ځای ”شل“ نیولی دی.

دا ویی اوس په خپلواك ډول نه کارېږي خو ریښه یې د (یوویشت/یوویش، دوه ویشت، درویشت، څلرویشت، پنځه ویشت، شپږ ویشت، اووه ویشت، اته ویشت، نهه ویشت) په ترېنگونو (ترکیبونو) کې لا هم ژوندۍ ده.

خو ”شل“ پښتو ژبه کې لکه د اروپایي ښکارندې (درځن[۳۶]) په شان د ځینو توکو د شومره والي / quantity د مېچ (اندزې) واحد دی. لکه څنگه چې اوس د نړۍ په کچه دولسو ته (درځن) وايي، همدغسې پښتانه شل توکي (شله) گڼي. اوس هم هغو ځایو کې چې پښتانه له ښاري ژوند څخه لېرې دي او ژبه یې سوچه ده (دوه شلې، درې شلې... نولس شلې) دود دي چې دوه شلې څلویښتو ته، درې شلې شپیتو ته... نولس شلې یوسل و اتیاو ته وايي. هیله ده چې نوره څېړنه به یې هم وشي.

---

۳۶ درځن د ۱۲ یو ډول، شیانو ټولگې ته وایي. انگریزي د ”dozen“ ویی د زړې پرانسۍ له “dou-zaine” نه اخېستی دی. ډوزاین په پرانسۍ کې د دولس شیانو ټولگې ته وایي. پرانسۍ په خپل وار دا ویی د رومي امپراتورۍ د ژبې (لاتین) له « دودیسم duodecim » څخه چې له « دوه duo + لس decem » څخه مرکبه ده، پورکړی دی. په پرانسۍ کې د پنځلسو شیانو ټولگې ته « quinzaine » ، د شلو شیانو ټولگې ته « vingtaine » اود سلو شیانو ټولگې ته ”centaine“وایي.” ایتایمو اونلاین - ۲۰۱۲ ز”

ویل کېږي چې د درځن تصور د عراق له سومریانو څخه اخېستل شوی دی.” علي عباس جلالپوري ”

شپږم

وردګ او وردګي ګردود

میدان وردګ د ولایت په توګه:

میدان وردګ ولایت د افغانستان په مرکزي سیمه کې پروت دی. ختیز ته یې کابل –پروان، جنوب ختیز ته یې لوګر او لویدیز ته یې بامیان-غزني ولایتونه پراته دي.

دې ولایت ته د ظاهرشاه په واکپېر ۱۹٦٤ زیږدي کال کې د ولایت درجه ورکړل شوه. په دغه کال کې بادغیس، بغلان، بامیان، غورات (غور)، قلات (زابل)، کاپیسا، کندوز، کونړونه(کونړ)، لغمان، لوګر، نیمروز، روزګان، پکتیا، سمنګان او تالقان سیمې هم ولایتونه وګرځېدل.[۳۷]

د میدان وردګو لومړنی پلازمېنه کوټ اشرو وه؛ خو د سردار محمدداود خان په واکپېر کې یې میدان ښار د پلاز، مېنه وټاکل شوه. اول کې د دې ولایت نوم یوازې "وردګ" و؛ خو د ډاکترنجیب الله د واکمنی له پای ته رسولو سره یې نوم په (میدان وردګ) واړول شو.

د میدان وردګ ولایت د نامهٔ په اړه اوس هم د وردګو او میدان د ځینو خلکو ترمنځ

37 Statoids, Provinces of Afghanistan.

اختلافات شته دي. ځيني وردگ وايي، چې د ولايت نوم دې د پخوا په څېر يوازې وردگ وي خو ميدانيان ټينگاركوي، چې ولايت ته دې (ميدان وردگ) وويل شي. دا نوم اوس ډېر مشهور شويدى. پر دې سربېره ځيني وردگ بيا د(ميدان وردگ) پر ځاى (وردگ ميدان) ټرنگ غوره بولي او پر دې نامه ټينگار كوي.

د يادونې وړ ده، په هغو ټولو اثارو كې چې له١٩٩٢ زېږدي كال نه وړاندې ليكل شوي (له ځينو پرته) په هغو كې (ميدان) او (وردگ) د جلا، جلا سيمو لپاره كارېدلي دي. خوكله چې (وردگ) كلمه يوازې راغلې نو اطلاق يې پر ټول (ميدان وردگ) ولايت شوى دى.

په سياسي- جغرافيوي لحاظ ميدان وردگ ولايت، ډېر ارزښت لري. د كابل لويديزه دروازه ده او د افغانستان د څو مهمو ولايتونو په لاره كې پروت دى.

د ميدان وردگ ولايت پراختيا (٩٠٢٣) كيلو ميتره مربع اتكل شوى او د سمندر له مخ نه (٢٢٢٥) ميتره لوړ پروت دى.

ميدان وردگ د خېلونو او توكمونو له مخې په درو سيمو (وردگ، ميدان او بهسود) وېشل كيږي، چې كومه رسمي بڼه نلري. په رسمي ډول له مركز پرته اته ولسوالۍ لري (١٣٩١). د وردگو په سيمه كې چك، جغتو، سيداباد او جلگه (دايميرداد) ولسوالۍ راځي.

په جغتو ولسوالۍ كې د (جغتو) په نامهٔ يو غر هم شته، چې ښايي له همدې امله ولسوالۍ (جغتو) بلل شوې وي. د پام وړ ده، چې د جغتو په نامهٔ يوه ولسوالۍ په غزني كې هم شته ده. همداشان د منځنۍ اسيا په قرغزستان هېواد كې هم د جغتو په نامه يو غر شته دى. كيدون لري چې په تاريخي لحاظ د دواړو ترمنځ څه تړاو شته وي.(؟)

جلگه يوه لېږې پرته او د چارواكو له پامه لوېدلې ولسوالۍ ده. دې ولسوالۍ ته هزاره گان او پارسي ژبي (دايميرداد) وايي.

د ميدان په سيمه كې (ميدان ښار، نرخ، جلرېز) ولسوالۍ راځي.

په بهسودو كې دوه ولسوالۍ پرتې دي. يوې ته يې اول بهسود وايي، دا ولسوالۍ د ولايت لويديز ته پرته ده، بلې ته يې مركزي بهسود وايي او ځيني خلك يې دويم بهسود هم بولي.

د (بهسود) په نامه په ننگرهار كې هم يوه ولسوالۍ شته ده. په پېښور كې د چراټ پرسرك، د پبو ستېشن او جلوزو ترمنځ هم يوې سيمې ته (ډاگ بهسود) ويل كيږي.

وردګ د پښتني ټبر په توګه:

وردګ لـه آره کرلانـي پښـتانه ګڼـل کېـږي؛ خـو دوی ځانونـه پـه سـيدانو ورګـډوي. ځيني وردګ، منګل او ځدران وايـي چې دوی په خپلـو کې وروڼـه دي او د کورنـۍ شـجرې لـه امله بېـل شـوي دي. د منګلـو، ځدرانـو او وردګـو د خپلـوۍ د دې ولسي روايـت پخلـی د منګلـو، ځدرانـو او وردګـو د ګډودونـو لـه پرتليـزې څېړنـې هـم کيـږي.

"د کرلانيـو پښـتنو د زېـږون آر ټاټـوبی د سـليمان غـره، د برمـل غـر دی، چـې لـه هغـه ځايـه وروسـته خـواره شـوي او پـر اوسـنۍ سـيمه مېشـت شـويدي."[38]

ځيني وردګ پـه کونـړ، هـرات، هيلمنـد، زابـل، غـزني، بلـخ، ننګرهـار، بـغلان، کنـدوز، غـور (پـوزه ليـچ) ... کـې هـم اوسي.

پـه کونـړ کـې د وردګـو د استوګنې ځايونـه، ګوريـګا، ګانشـال ... دي. ګانشـاليان وايـي چـې دوی لـه وردګـو دغلتـه تـللي او پـه ختـه مايـار دي.

همداشـان ځيـني وردګ پـه ديـر، دانګام...کې هـم اوسي. ځينـو وردګـو پـه ګوريـګا کـې پـه خپـل ورتـګ شـاړې ځمکـې ابـادې کـړي، ځينـې يـې پـه پيسـو اخېسـتي او اوس دغلتـه خپلـې ځمکـې لـري.

پـه هـرات کـې مېشـت وردګ پـه انجيـل ولسـوالۍ کـې ځانتـه يـوکلی لـري، چـې د وردګانـو محلـه يـې بـولي. د هيلمنـد؛ وردګ پـه (نـادعلي) او (نـاوه بارکـزي) ولسـواليو کـې اوسي.

ځيني وردګ د پاکستان دپنجـاب ايالـت د پينډۍ په(چـچ) او(نتـو) ولسـواليو(ضلعو) کې هـم اوسي.

ځينـو وردګـو پـه بدخشـان، فاريـاب، بـغلان او کابـل کـې خپلـه ژبـه لـه لاسـه ورکـړې او پـارسي ژبي شـويدي.

پـه ولسي روايتونـو کـې وردګ پـه درو خېلونـو: نـوري، ميرخېـل او مايـار وېشـل کيـږي او وايـي چې يـو خېـل د قلـم، بـل د مشرۍ او بـل خېـل د تـورې او جنـګ خلـک دي. دې فولکلـوري روايـت تـه چـې ګـورې د زردشـت د وخـت آريايـي وګړنيـز جوړښـت ور پـه يادېـږي او لـه هغـو سره يـې اړيکـو تـه پـام اوړي. ځکـه "زردشـت د زردشـتيت يـا اورپرسـتۍ د ديـن بنسـټوال هـم درې زامـن درلـودل، چـې لومـړی يـې د موبدانـو مشر، دويـم يـې د بزګرانـو مشر او دريـيم يـې د جنګياليـو مشر و. د زردشـت پـه امـت کـې هـم دغـه درې ډلـې خلـک: روحـاني، بزګـران او جنګـي موجـود ول."[39]

---

۳۸ عبدالطيف ياد طالبي، "پښتني قبيلې"

۳۹ علامه عبدالحی حبيبي،" دپخواني تمدن درې دورې"

همداشان له زردشته وړاندې کله، چې هندوستان ته آریایان په شاوخوا ۱۸۰۰ مخزیږدي کلونو کې ننوتل او ځایي خلک (دراوړیان) یې پسې واخېستل او دوی یې پرځای مېشت شول؛ نو له خپلو آریایي فکرونو او باورونو سره سم یې وګړي په درو ډلو: برهمن= برمن (دعزت خاوندان یا روحانیان)، کشتریان (جنګیالیان) او شودر = سوډر[٤٠](احمق یا ښکته طبقه) ووېشل. هان، تر اوسه په هندوستان کې دغه طبقاتي نظام دوام لري. همدغسې د آریایي مخینې (سابقې) له امله په پښتنو کې هم د دغه طبقاتي نظام نښې نښانې پاتې دي.

وردګي ګړدود:

په وردګي ګړدود کې، که د ویي لومړی غږ زورکی /a/ ولري، نو په زېر / /e بدلېږي. لکه لاندې:

ظریف خېل = ظېریف خېل

شړشم = شېړشم

لري = لېري

سړي = سېړي

بدي = بېدي

غوړي = غېړي

وردګ = وېردګ

وردګي ګړدود کې که د ویي په منځ کې کوم /ا/ راشي، نو لکه د وزیري ګړدود غوندې په /و/ بدلېږي، لکه لاندې:

کار = کور

پاس = پوس

ولاړ = ولوړ

ابا = ابو

کابل = کوبل

پلار = پلور

کال = کول

وردګ /ځ/ په /ځ/ اړوي، لکه لاندې:

---

٤٠ په غزني او لویه پکتیا کې اوس هم د سوډر ویی کاریږي، وایي:(خوشې سوډر دی.= خوشې احمق\الوچک دی.)

ورځې= ورڅې
ځای = څای
ځه = څه
په ځینو ځایو کې /ی/ غورځوي لکه، لاندې:
دوی = دو

هغوی = هغو
د ویي وروستنۍ ښځینه /ه/ په /و/ اړوي، لکه:
به = بو
ته = تو
که = کو
په ځینو وییو کې سپک /و/ په /ې/ بدلیږي، لکه:
پورې = پېرې

وردگي ګړدود او پښتو سوچه وییونه:

وردګـي ګـړدود کـې ډېـر پخـواني او سـوچه پښـتو ویـي اورېـدل کیـږي. د دې وییـو ټولـول او خونـدي کـول ډېـر اړیـن دي. کـه خونـدي نشي ښـایي چـې ډېـر یـې ورک شي او دا لویـه ژبنـۍ شـتمني مـو لـه لاسـه ووځـي. دا ویـي پـه نـورو ګړدودونـو پـه تېـره منګلـو، ځدراڼـو، احمدزیـو... کـې هـم اورېـدل کیـږي. د وردګـي ګـړدود د وییـو یـو څـو سـاري دا دي:
پرېودل: وهل ټکول (ګل خان یې په پنځه تنو ښه وپرېوده.)
پارو: راشپېل
مکی: پاستی، ګرده نرۍ ډوډۍ
لاسی: نان کنکه، دستی
پونډه (بلګړ: پنډه): چم
خـت: کمیـس، څومـره بـه ښـه وي، چـې د لاتین ویـي «قمیـص = کمیسـا» پرځـای مـو خپـل ژونـدی او خـوږ ویی«خـت» کارولی. د لـغمان پـه ابراهیـم خېلـو کـې هـم د «خـت» ډیرګـړی «ختـې» کاریـږي چـې د نـاوې د واده جامـو تـه وایـي. همداشـان «ختـې» د جامـو پـه مانـا پـه ځینـو نـورو پښـتنو ټبرونـو کـې هـم کاریـږي لکـه پـه دې کنځـا کـې «کـه سـم نشـو، ختـې بـه تـرې وباسـم!»
جېرګه: هدیره

کړک: وړه ځانګه. له دې څومره ښه ښکاري چې د کړکۍ[٤١] ریښه په کړك کې پټه ده.
کړه کۍ (بلګړ یې: ګړه کۍ، د خړه کۍ په وزن)، چنګک، هغه اله ده چې د ونې ځانګې په پرېکېږي.
ګونۍ (دبنۍ په وزن): بوجۍ، توړه
ایره: ږیره
سروېږدی:[٤٢] بالښت
بوده (د ځارویو د شمېر د واحد په توګه): سره (څو بوده مال لرې = څو سره مال لرې؟)[٤٣]
وځه:[٤٤] د سږي یا ښځې ګېډۍ.
ګوانده:[٤٥] د خره ورۍ.
کناخ: کارغۀ، کارګه.
کیشکره: کیکره، تیتره
زۍ: زوۍ
ترانه: تناره
اروېدل: اوړېدل (په وردګي ګړدودکې اوړون metathese هم دپام وړ دی.)
همداشان په دې ګړدود کې نور ډېرخواږه غونډونه[٤٦]، ګړنې[٤٧]، څرګندنې[٤٨] او متلونه شته چې خوندي کول یې اړین برېښي.
لکه:
- (تورې ترپې) د (هلې خلې) په مانا
- (ور په دروازه) د door to door)) په مانا (البته دا مې په میدان ښار کې اورېدلی دی.)

41 window
٤٢ احمدزي او ځینې نور هم ورته سروېږدی وایي. په احمدزیو کوچیو کې سروېږدی کېښوول، د دلیل راوړلو او د ژغورنې د لارموندنې په مجازي مانا هم کارېږي، لکه (هغه خو دې وواژه اوس به ځانته څه سروېږدی ږدې؟)
٤٣ احمدزي (بوده) د اوښانو د شمېر د واحد په توګه کاروي. او د مېږو او بزو د شمېر واحد په توګه (غوږ) کاروي، لکه (خالو څو غوږه مېږې لري؟ ځونډی لس غوږه بزې لري.)
٤٤ په ځدرانو، منګلو، احمدزیوکې یې "وځ، وځکی..." بلګړونه هم شته دي.
٤٥ احمدزي ورته (ګوینده) وایي. دا ویی د منګلو، ځدرانو ترمنځ هم دود دی.
46 phrases
47 Idioms
48 expressions

- غوړ په غوړو تويږي، کورت دې خاورې وخوري. (متل- دا مې هم په ميدان ښار کې اورېدلی دی.)
- چې سوی هئم، نو هغه لوی هئم.
-کېړ به وښوري خو کرهېړ به ونه ښوري.
داسې نوره ژبنی شتمني شته چې لاتر اوسه په وردگي گړدود کې پته ده او د پوهانو لارې څاري، چې کله به يې تولوي؛ څېړي به يې او له مرگه به يې ژغوري. (پای)

اخځونه:

۱. یاد طالبي، عبداللطیف. (۱۳۸۵). پښتني قبیلې. دانش خپرندویه ټولنه، پېښور.

۲. کاکاخېل، ظفر. (۲۰۰۹). پښتانه د تاریخ په رڼا کې. یونیورستي بک ایجنسی، پېښور.

۳. حبیبي، علامه عبدالحی. (۱۳۸٦ او وروسته). شل مقالې، بیلا بیل ټوکونه. علامه رشاد خپرندویه ټولنه، کندهار.

٤. صمیم، محمد اصف. (۱۵ جنوری ۲۰۱۵). شمال د پښتنو آرمېشتون. دعوت مېډیا. پر ۱ فبروری ۲۰۰٦ له لادې لارې وکتل شو:
/https://dawatmedia24.com

5. Statoids. (n.d.). Administrative divisions of countries: Provinces of Afghanistan Retrieved February 1, 2006, from http://www.statoids.com/uaf.html

شنیځ - د پښتو یو زوړ ویی دی

شـنیځ د میـدان وردګ ولایـت د سـیداباد ولسـوالۍ یـوه حـوزه ده. پـه دې حـوزه کـې ټـول پښـتانه اوسي. داسـې ښـکاري چـې دا سـیمه د غزنویانـو پـه واکپېـر کـې هـم ابـاده وه او پیـاوړي عـالم لکـه خواجـه اسماعیـل شـنیزي، چـې دافغـاني پارسـۍ لـوی شـاعر (حکیـم سـنایي) اسـتاد و، هـم پکـې ژونـد کاو.

"حکیـم سـنایي د خواجـه اسماعیـل شـنیزي څخـه علـم او عمـل دواړه زده کـړي ول. پـه بلـه ژبـه د حکیـم د ظاهـري او باطنـي علومـو اسـتاد نومـوړی خواجـه و... خواجـه اسماعیـل دپنځمـې هجـري پېـړۍ پـه پـای او د شـپږمې هجـري پېـړۍ پـه پیـل کـې د هېـواد یـو لـوی عـالم اوعـارف و، چـې علاقـه مندانـو او شـاګردانو بـه تـرې علمـي او عرفـاني اسـتفادې او اسـتفاضې کولـې."[49]

حکیـم سـنایي، د محمـد اسماعیـل شـنیزي پـر شـاګردولۍ ویـاړل او خپـل هـر څـه یـې د نومـوړي لـه برکتـه بلـل. شـنیزی د غـزني د لـوی حکیـم پـه دېـوان کـې پـه یـو اووه بیتیـز غـزل کـې پـه ډېـر درنښـت یـاد شـوی دی:[50]

علم و عمل خواجه اسماعیل شنیزی
ما را ز نه چیزی برسانید به چیزی

۴۹ اریںزی، احسان الله. "دغزني دلوی عارف حکیم سنایي د استاد خواجه اسماعیل شنیزي مزار".
۵۰ اریںزی، احسان الله. "دغزني دلوی عارف حکیم سنایي د استاد خواجه اسماعیل شنیزي مزار".

ما کبك دری بوده گریزنده زکبکی
او کرده دل ما چو دل باز گریزی
در کارگه و بارگه حکم و فنا یافت
جان و دل از دواسماعیل عزیزی
دین تازه شد از صدق اسماعیل پیمبر
جان تازه شد از دین اسماعیل شنیزی
چونان که سنايي را او قدر شناسد
ای بخت بدو گوی تو با بخت قوی زی

ښايي چې د غزنويانو په واکپېر کې د شنيځ سيمه پراخه وه او ډېرو کليو چې اوس د شنيځ برخه نه ګڼل کيږي هم په دې سيمه پورې اړه درلوده.

د ميدان وردګ ولايت اوسېدونکي ليکوال او څېړونکي احسان الله ارينزي، چې د خواجه اسماعيل شنيزي په اړه يې څېړنه کړې، د شنيځ په اړه ليکلي "شنيز دره د خروار (ختيځ)، سجاوند يا سګاوند (شمال ختيځ)، وتسيا (هفت اسيا) (جنوب)، انخي (لويديځ)، جغتو (جنوب لويديځ) او سيداباد (شمال) تر منځ موقعيت لري او دا لاندې کلي په کې حساب دي: اوتړي، ډنډوکي، سلطان خېل، چهاردهي، پټان خېل، باغك، حسن خېل، يوسف خېل، خواجه ګان، لړم، اکه خېل، ښادي خېل، خواجه پاچاخېل، پټنك، سالار، بهادرخېل، سدوخېل، برات خېل، تره خېل، تودې چينې، کمکی ودره (ابدره) ستره ودره، سيرك، سرکول، بلنکاش او ځينې نور چې ټول په اداري تشکيل کې دسيداباديه ولسوالۍ پورې تړلي دي."[٥١]

شنيځ يو سوچه پښتو ځانګړ نوم برېښي چې د پښتنو لخوا پرې ايښوول شوی ښکاري. ځيني خلک، چې پښتانه د افغانستان د يو لوی ټبر په توګه نشي زغملای وايي چې د ميدان وردګ، غزني، غور او پخواني غرجستان سيمې له آره د پښتنو نه دي او پښتانه دغلته وروسته تللي دي، خو دا خبره د دغو ځايو ځيني نومونه چې له آره پښتو دي، ردوي. په دې نومونو کې يو هم (شنيځ) دی، چې بې له اړنګ-بړنګه پښتو دی او سيمه کې يې پښتانه اوسېدلي او اوسي.

دا نوم له دوو ګړونو (مورفيمونو) څخه جوړ شوی دی. اول ګړ يې "شين" د (سبز، تازه، سمسور) په مانا او "-يځ" روستاړی دی، چې د (ځای) مانا ورکوي. "شين" يا اوړېدلې بڼه "شني" د پښتو په ډېرو ترنګونو (ترکيبونو) کې راغلې چې وروسته به يې بشپړه يادونه وشي.

٥١ ارينزی، احسان الله. "دغزني دلوی عارف حکيم سنايي د استاد خواجه اسماعيل شنيزي مزار".

او ″-یځ ″ روستاړی د پښتو په پخوانیو شعرونو کې د روستاړي په بڼه په (ختیځ، لویدیځ او دریځ) وییو کې تر مونږ رارسېدلی او بلګړ (الومورفیم) یې په (منځ، ړمنځ، ګهیځ...)کې هم شته دی.

د ″-یځ ″ روستاړي په اړه ځیني ژبځېړندویان وایي، چې دا له ځانه جوړ شوی او یا هم ټکر ویی دی، خو دا خبره ځکه ردېدای شي چې هان د کابل په هوتخېلوکې مې د یو ملګري له خولې د ځای نژدې بلګړ او لنډون د /-ځ/ په وینګ اورېدلی دی.[٥٢]

دې هوتک ملګري له ما سره په خبرو کې وویل ″ زموږ په مابینځ کې به دا خبرې نه وي.″ مطلب یې دا و چې زموږ په منځ کې د داسې خبرو اړتیا نشته ده. مابینځ د منځ اصلي بڼه او له ″مابین + ځای = ځی″ څخه جوړ شوی ویی ښکاري.

نو په همدې بنسټ ویلای شو چې د″شنیځ″لغوي مانا(شین ځای) دی. دا سیمه ډېره تر و تازه او سمسوره ده او ښایي له همدې امله ورته (شنیځ) ویل شوی وي.

په پښتوکې د″شین″ ویی ډېر کارېدلی، چې یو څو نمونې یې دا دي:

لومړی: د ″شین″ له ریښې رامنځته شوي، پښتو ځای او ټبر نومونه:

شینه: دا سیمه د کابل څرخي پله او احمدشاه بابا مېنې (ارزان قیمت) ته نژدې پرته ده.

شینکی: په کونړ او تګاو کې یو، یو ځای پر دې نامه شته دی.

شینواري: دا د ننګرهار ولایت یوه ولسوالۍ ده چې د پښتنو یو لوی ټبر (شینواري) پکې اوسي.

شینکی: د پکتیا په سید کرم ولسوال کې له کوسین سره نژدې څو غونډۍ شته دي، چې یوګړی (مفرد) یې شینکی او ډېرګړی(جمع) یې شینکي بلل کیږي. ویل کیږي چې دغه غونډۍ پخوا ډېرې شنې او سمسورې وې.[٥٣]

شینکوړک: دا د کونړ د شیګل ولسوالۍ د یو کلي نوم دی. دا د پښتو ژبې د دوو سترو لیکوالو او سیاستوالو (بهاالدین مجروح او سید شمس الدین مجروح) پلرنی ټاټوبی دی. د یادونې وړ ده چې (- شینګ-) مورفیم په پشه یي ژبه کې هم موندل کیږي لکه په الیشنګ، کې چې د لغمان ولایت یوه ولسوالي ده. ماته مالومه نشوه چې

---

٥٢ د ښاغلي سیف الرحمان هوتک، چې د کابل په هوتخېلو کې ژوند کوي، له خولې مې اورېدلي دی. همداشان د کندهار د امنیې قوماندان جنرال رازق له خولې مې هم په رسنیو کې د (مابینځ) وینګ اوریدلی دی.

٥٣ دا مالومات راته ښاغلي مجاهدالله خان چې د سید کرم د کوسین اوسېدونکی دی، راکړي دي.

شـینکوړک کـې (شـین یـا شـینګ) پښـتو دی کـه پشـه یـي.
شــینګاری:[54]دا ســیمه د لــغمان پــه الینــګار دره کــې پرتــه ده. پــه دې ویــې کــې هــم د (شین) ریښــه ښــکاري. داســې مالومیــږي چــې پــه دې ترنــګ کــې د (غــره) ویــې پخوانـۍ بڼـه "ګیري giri"[55]هـم پټـه وي. پـه دې جوړښـت پـه پښـتو کـې د (شین سري، شین سترګــي، شین ټاغــي...) ترنګونــه شــته دي.
شـینکي کنـډو: د پکتیـا او لوګـر ولایتونـو د ازرې او ځاځیـو ترمنځ یـو کنـډو دی. د دې ځـای خـاوره د نـورې سیمې پرتلـه شـنه ده.[56]
شـنه کلا: د لوګـر لـه (برکـي راجـان) نـه جنوب خـوا تـه د اخونخېلـو او شـمه زار تـر منځ یـوه سیمه ده، چـې د شـنې کلا پـه نامـه یادیـږي.[57]
دویم: د "شین "له ریښې رامنځته شوي، ځیني عام ویې:
شــینواری: یــو ډول مــچ (حشره) دی، چــې پــه انګرېــزۍ کــې ورتــه dragon fly وایــي، ځینـي پښـتانه یـې سلایـي هـم بـولي. دا پـر شـنو بوټـو ډېـر کېنـي او زیاتـره یـې شین رنګ لـري چـې لـه همـدې وجـې ورتـه شـینواری ویـل کیـږي.
شینلی (بلګړیې: شنبلی): شنه او تازه واښه
شنه: تازه واښه (دوی خپلو څارویو ته شنه ورکوي.)
شنوالۍ: د ښونه (زیتون) د ونې دانې
شنه ټوخله: توره ټوخله، یو ډول ټوخی دی، whooping cough
شنه خره: ګهیځ وختي (ادم خان په شنه خره له کوره ووت.)
شنه زرغونه: د بوډۍ ټال، rainbow
شنه غاړه: شنه ټوخله
شنه لوخره: شین لوګی، ګڼ لوګی
شـنې: د خنجـك د ونـې غـوړې دانـې چـې چیچـل (خوړل)کیـږي هـم او تېـل هـم ورنـه اېسـتل کیږي(متـل: شـنې پـه پټـه نـه چیچـل کیـږي.)

[54] د شـینګاري یادونـه راتـه ښـاغلي داوود نیـازي چـې د الینـګار درې اوسـېدونکی او د څـوو کتابونـو لیکـوال دی، کـړې ده. پـه دې سیمه کـې زیاتـره نیـازي اوسـېږي.
[55] ګیري giri سنسـکریت کـې غـره ته وایـي. 2011) www.dictionary.tamilcube.com ز) قاموسـونه. کام هـم (ګاره) کلمـه د لـوی کاڼـي a large rock پـه مانـا او د کاڼیـزې ځمکـې rocky ground پـه مانـاو راخېستې ده.
[56] د ښاغلي حکیـم خـان کوچـي لـه خولـې - نومـوړی احمـدزی پښـتون دی، چـې د چاپیریـال سـاتنې پـه ادره کـې یـې کار کاوه او د پښـتنو ډېـر دودونـه او پښـتونولۍ اړونـد مسـایل یـې پـه یـوه ټولګـه کـې راغونـډ کـړي ول.
[57] د ښاغلي حکیم خان کوچي له خولې

شین توتي: مشهوره مرغۍ چې ځیني وګړي یې د خبرو لپاره هم ساتي.
شین ټاغ (شین ټغ، شین ټغی): یو ډول مارغه دی.
شین جاوی: هغه بوټی چې مږاوی شوی وي.
شین خوټی: یو ډول مارغه دی.
شین خورکه: یوډول شین رنګی کربوړی دی، څرمښکۍ
شین زمری: زړور، دلاور، تکړه
شین سترګی: شینو
شین سری: هغه څوك چې سر یې نوی نوی خرییلی وي.
شینشوبی: سارایي ویلنی، سلات
شین غزی: د غزۀ (ونې) یو ډول دی.
شین سرې: یو ډول هیلۍ ده.
شین غاړی: یو ډول مرغۍ ده.
شین غولانځه: دګډو- بزو یو ډول ناروغي ده چې تي یې پکې درد کوي (ظفراللغات).
شین کوړم: د اوبو ډنډ چې شین ښکاري.
شین کوژی: یو ډول مرغۍ ده.
شین ګلی: یو ډول بوټی دی چې په یونانۍ درملنه کې ترې ګټه اخېستل کېږي.
شینکی: سمسور، تازه لکه دې ټپه کې چې وایي: (خال به د یار له وینو کېږدم— چې شینکي باغ کې ګل ګلاب وشرموینه.)
شینکی: له پخې خټې جوړه شوې کاسه چې رنګیږي، اوس یې کارول لږ شوي او انتیك ګڼل کیږي.
شینګی: دیدو، هغه آس چې د سپرلۍ له کاره وغورځي او بار په نه وړل کیږي.
شیني: یو ډول دانه چې پر ښنو او لاسو راخېژي او ډېر درد کوي.
شینوبی: شنې اوبه، نرۍ شوملې (شړومبې)[58]
شینو: شین سترګی هلك.
شینوګی: شنې سترګې نجلۍ

نـــــچوړ:

شـنیځ د اوسـني میـدان وردګ ولایـت د سـید ابـاد ولسـوالۍ یـوه حـوزه ده، چـې د سـیداباد ولسـوالۍ او غـزني ترمنـځ موقعیـت لـري. پـه پښـتو ژبـه کـې د ”شین“ ویـې ډېـر کارېدنـګ، د شـنیځ اېټیمولوجیکي جوړښـت او د سـیمې چاپېرچـل تـه پـه کتـو سره

۵۸ د لغمان ابراهیم خېل یې (شوړنګې اوبه) بولي.

دا ویـی پـه دې ډول (شین + ځـای = شـني + ځـی = شـني + یـځ) شـنیځ کیـږي، چـې ګڼـی (مجـازي) مانـا یـې سمسـور او ابـاد ځـای کیـږي.
شـنیځ د پښـتو یـو سـوچه ویـی دی، چـې د ځاینـوم پـه بڼـه لـه نـن څخـه شـاوخوا زر کالـه وړانـدې، د غزنویانـو پـه واکپـر کـې هـم دود و او د دې سیمې یـو عـالم او عـارف (اسماعیـل شـنیزي) چـې د (حکیـم سـنایي) اسـتاد و، د دویـم نـوم پـه توګـه کارولی دی.
لـه شـنیځ سره د پښـتو هغـه درې ویـي (لویدیـځ، ختیـځ، دریـځ) چـې د (-یځ)روسـتاړی پکـې د ځـای پـه مانـا راغلی، څلـور کیـږي. (البتـه لـه ګهیـځ، ږمنـځ، مابینـځ... نـه پرتـه) (؟)
پـه پښـتو او پښـتو نخـوا کـې ډېـر داسـې ځـای نومونـه او نـور ویـي شـته چـې د"شین" ریښـه لـري.
همداشان شین (زرغون) په پښتوکې د تازه او سمسور په مجازي مانا هم کارېږي.
هیله ده چې نوره څېړنه به یې هم وشي.

اخځونه:

۱. زیـار، مجاور احمـد. (۱۳۸۵). لیکلاربـود. د سـاپي پښـتو څېړنـې او پراختیـا مرکـز، کابل.

۲. کاکاخېل، سید بهادرشاه ظفر. ظفراللغات. پېښور: داره اشاعت سرحد پشاور.

۳. زاهـد مشـوانی، عبدالقیـوم. (۱۳۹۱). زاهـد پښـتو- پښـتو سـیند. دانـش خپرندویـه ټولنـه، کابـل.

٤. آرینــزی، احســان اللــه. دغـزني د لـوی عـارف حکیـم سـنایي د اسـتاد خواجـه اسـماعیل شـنیزي مـزار. پـر ۱ فـروری ۲۰۱۰ ز لـه دې لینـک http://www.bena-wa.com څخـه کتـل.

آس او متلونه

آس په درسته نړۍ کې د شرافت، ښکلا او تېزۍ له امله پېژندوی دی. د هر دین او مذهب لارویان یې پاک او مبارك ګڼي، د بریا وسیله، د ښېګڼې او نېکمرغۍ پال یې بولي.

په هغو ټولو پخوانیو اثارو کې چې تراوسه یې څرك لګېدلی د طاقت، چټکتیا او تبرك نښه او نښان ګڼل شوی دی.

آس په لومړي ځل د تور سمندرګي په شمالي وښیاټو کې، په بل عبارت د یوکراین او یوکراین ته څېرمه ځمکو په سویلي ورشو ګانو کې، چې د آریایانو اولنی ټاټوبی بلل کېږي، په څلور زره مخزېږدي (۴۰۰۰-ق م) کې د پیو(شیدو)، غوښې او پوستکي په خاطر کورنی شوی او پالل شوی دی.

آس د څلورو (۴) کلو په منګ (عمر) بالغ بلل کېږي. د میندوارۍ (حمل) موده یې یولس میاشتې وي، خو کله ناکله له لس (۱۰) میاشتو نیولې تر دولس (۱۲) میاشتو وخت هم نیسي. د آس عمر عموماً د شل (۲۰) او پنځه ویشت (۲۵) کلو ترمنځ وي. په ټوله دنیاکې دوه سوه ډوله یا ذاته اسونه شته دي. یو آس چې پوخ عمر ته رسېدلی وي او زر (۱۰۰۰) پونډه(۴۵۳کیلو ګرامه) وزن ولري؛ په بدن کې دیارلس نیم ګېلنه وینه لري. ډېر آسونه اتلس (۱۸) جوړې پوښتۍ لري، مګر عربي او هغو اسونو چې د هندي آریایانو په سپېڅلي کتاب ریګویدا (۱۸۰۰ق م)

کې یې یادونه شوې؛ اووه لس (۱۷) جوړې پوښتۍ درلودې. د زیاتو اسونو لکۍ له اتلس (۱۸) مورو[59] څخه جوړې وي، خو د عربي اسونو لکۍ له شپاړس (۱٦) مورو څخه جوړې دي.

د آس د سترګو لید (نظر) ډېر تېز وي، سترګې یې د وچې د غونډو حیواناتو په پرتله غټې دي او په یوه وخت، پرته له شانه، نور ټول، ښي، کیڼ او مخامخ لوري لیدلای شي.

آس د انسان او ځینو نورو حیواناتو، په توپیر یوازې د پوزې له لارې سا اخلي. د منډې پر مهال، په یوه دقیقه کې، پنځلس (۱۵) ګېلنه او همداسې(عام) تګ په دوران د یوه ګیلن څلورمه برخه اکسیجن اخلي.

زړه یې په یوه دقیقه کې پنځه دېرش (۳۵) وارې الوځي. «یوډېر ګړندی آس په یوساعت کې پنځه څلوېښت (۴۵) میله (۷۲ کیلو متره) واټن وهلای شي.»

لکه څرنګه چې آس له شپږ زره (٦۰۰۰) کلو راهیسې له انسان سره نږدې پاتې شوی، نو له انسان سره یې د ژوندانه په هر ډګر: جنګ- جدل، سفر، لېږد، یوه، توخم شیندنه او نورو ځانګو کې مرستې کړې دي. په خپل زور، چټکۍ او ښکلا یې ډېر درنښت (عزت) او نوم (شهرت) موندلی، هان د خدایګوټې (دیوتا) مقام یې خپل کړی او ډیر مهال د یونانیانو او ځینو نورو قومونو معبود پاتې شوی دی.

آس د انسان په خیالاتو، ګروهه (عقیده) او ژبه ډېر اغیز ښندلی؛ ډېر اساطیر[60]، انګېرنې[61]، متلونه[62]، ګړنې[63]، څرګندنې یا اصطلاحات[64] ، وییونه[65]، استعارې[66]، د ځایونو ا و انسانانو نومونه د، دۀ د شتون او انسان سره د نږدې پاتېدو له کبله منځته راغلي، چې په لټولو او شربلو سره یې ډېرې تاریخي رښتینې (حقایق) سپینېدای او برسېرېدای شي.

دې لیکنه کې د ګوتو په شمېر متلونه چې د آس په اړه ویل شوي اویا هم آس پکې په څه ناڅه ډول یاد شوی، له پښتو او ځینو نورو ژبو څخه راغونډ شوي اوتاسو ته وړاندې کېږي.

59 Vertebrae
60 Myths
61 Superstitions
62 Proverbs
63 Idioms
64 Expressions
65 Words
66 Similes

آس او پښتو متلونه:

دا بـه لـه مبالغـې خـالي وي، چـې و وایـو تـر اوسـه چـې لیکـوال د آس اړونـد متلونـو لټـون کـړی، څومـره متلونـه چـې د آس اړونـد پـه پښـتو کـې شـته، پـه بلـه ژبـه کـې لیکـوال نـدي لیـدلي. دا خبره روښـانوي چـې آس د پښـتنو ډېـر پخـوانی ملگـری دی او ښـایي چـې د پښـتون ولـس نیکونـو آس کورنـی کـړی او پاللـی هـم وي.

١. آس چې شنېږي، د مېخ په زورشنېږي.

٢. آس د مېـوږي پـه زور ټوپونـه وهـي. د لومـړي او دویـم متـل پنجـابي انـډول: مېښـه د مېوږي لـه وجـې زورونـه وهـي.

٣. آسپه د اوربشو په زور آسپه ده.

٤. آس چې خوار وي، نو بې واگو شي.

٥. آسپه خپلې اوربشې پخپله زیاتوي.

٦. آس چې خدای خواروي؛ نو یابو یې کي.

٧. آس چې له خره سره وتړې، د خرو خوی زده کوي.

٨. د زلمي/ پېغلې ساتنه د آس ساتنه ده.

٩. آس چې ټکنی دی میدان لنډی دی.

١٠. آس یې هغو له ورکه، چې د تانگ د تړلو یې نه و.

١١. آس هغـو تـه ورکـه، چـې پـه تانـگ تړلـو یـې پوهیـږي.(لسـم او یولسـم متلونـه یوشـانې مطلـب ښـندي، لسـم بیانیـه او یولسـم امریـه بڼـې لـري.)

١٢. د جنگ په وخت کې آسونه، نه څربیږي/ ذین کیږي.

١٣. خر په ذین آس کیدای نشي.

١٤. آس دې له بله، لښته دې له ځنکله، چې نن یې نه ځغلوې؛ نو لا کله؟

١٥. آس پردی، سور پرې میری.

١٦. آس به درکم خو سپرېږې، به پرې نه!

١٧. آس لره په/ تر لاس لره!

١٨. اسم (آس هم) غواړې او په لسم (لس هم) غواړې.

١٩. زوړ یـار ذیـن کـړی آس دی. دا متـل پـه پارسـۍ کـې هـم پـه دې شـکل دی: یـار قدیـم آسـب ذیـن کـرده اسـت.

٢٠. خوله چې اموخته شي، آس ندی چې قیزه شي.

٢١. اخور یې جوړکه، ویلې آس به خدای راکي.

٢٢. چا په کلي کې نه پریښود، ویلې آس مې د ملك /خان کره وتړئ!

۲۳. آسونو نالونه وهل چونګښو هم پښې جګې /پورته کړې.
۲٤. آس يې په خر بارکه، خر يې پې مردارکه!
۲٥. آسان يې په سوو ګټي مېړونه يې په خولو ګټي.
۲٦. د آس لغته آس زغمي.
۲۷. د آسپې کره چې د زرو، روپو بچې وشي نو غوږ هم نه رپوي او که په چرګه کې د دوه، روپو هګۍ وشي نو بلورونه ماتوي.
۲۸. ښپه دې پاس وي، که په خره وي که په آس وي.
۲۹. آس چې تګی شي، شپیلك نه غواړي.
۳۰. د آس شاته مه تېرېږه او د ماړه/امر مخې ته.
۳۱. لکه د ټانګې آس، بلې خوا نه ګورې.(متل ؟)
۳۲. چې په تمه د سورو شي، هغه پاتې په میرو شي.
۳۳. خر په ذين نه آس کيږي./ خر په ذين آس کېدای نه شي.
۳٤. چې د تارو يې قيزه وي- د اغهٔ (هغهٔ) آس به څه مزه وي؟
۳٥. آس هم تاوان او نس هم تاوان.
۳٦. پردی آس خپل خره سره برابروي.(متل؟)
۳۷. د آس قيزه چاته مه ورکوه.
۳۸. د آس لغته آس زغمي.
۳۹. آس ششني (شنهېږي)، خر رايي غاترې نورې بلا وايي.
٤۰. يو په ښځه مه نازېږه، يو په وسله او يو په آس.
٤۱. آس اسان دی، سنج يې ګران دی.
٤۲. آس به اوبو له بوځې، خو چې اوبه نه څښي نو څه به يې کړې؟
٤۳. آس پردی سور پرې کمالی/ ميری.
٤٤. آس په خپل قابو ترپيږي.
٤٥. آس توبره په کار زياتوي.
٤٦. آس چې په ميدان ورځي، نو د سواره په زور ورځي.
٤۷. آس چې خدای خواروي، نوم يې يابو کړي.
٤۸. آس دبله، غمچينه د ځنګله، چې دی يې نه ځغلوي نو به يې څوك ځغلوي.
٤۹. آس د خرو په ډله خر شي.
٥۰. آس د سواره کوناټي پېژني.
٥۱. آس د موږي په زور ترپکې وهي.

۵۲. آس دی خو د خر نه پاس دی.
۵۳. آس دې وي، په لس دې وي.
۵۴. آس ښه دی که متروکه، لعنت شه په دواړه توکه!
۵۵. آس که د وښو سره یاري وکړي، نو خوري به څه؟
۵۶. آس نه راکوز، په خره سور!
۵۷. آس نه راکوز شه، آس زما دی.
۵۸. وزیری آس، ځانته خپله دانه زیاتوي.
۵۹. آس او خر په یو اخور اوبه څښي.
۶۰. آس ورکول د ښځې ورکول دي.

آس د نورو ژبو په متلونو کې:
آس تـه کـه اضـافي پـروړه ورنکـړل شي نـه غځیـږي اوکـه سـړی د پرلپسـې معـاش سربېـره نـوره ګټـه ونلـري، نـو نـه شـتمنېږي. (چینـي متـل)
Old horse does not learn how to walk.
ژباړه: زوړ آس د تګ چل نه زده کوي.(پرتګالي)
پښتو انډول: کونډې ته د غو... چل مه ورښئ.
One does not examine the teeth of a gift horse.
ژباړه: د سوغاتي آس غاښونه څوك نه ګوري. (پرتګالي، یوناني، انګرېزي...)
The best horse needs breaking and the aptest child needs teaching.
ژباړه: ډیر ښه آس ماتول غواړي او ډیر تېز ماشوم پوهول(انګریزي)
پښتو انډول: انسان ته خبره او خره ته کوتك.
دجنګي آس، سېرلي[67] او پاچا مخې ته مه تېرېږئ.(تورات)
پښتو انډول: دآس شاته مه تېرېږه او د ماړه /امر مخې ته.
یادښت: د تورات ډېر متلونه له پښتو هغو سره، سرخوري.

آس تـه قمچینـه (چابـك)، خـره تـه قیـزه اوسـوډر(احمق) تـه ګېـډه کـې چـاړه پـکارده. (تورات)
دچـېلي (He-goat) لـه مخـې نـه، د آس لـه شـانه او د سـړي لـه ټولـو خـواو څخـه ډاربېـږه.(روسي)
The world would not make a race –horse of a donkey.

۶۷ سېرلی : he-goat

ژباړه: ټوله دنیا به له خره نه دځغاستې آس جوړ نکړای شي. (ایرلینډي)
پښتوانډول: تور خر په سابون نه سپينيږي.
بل انډول: خر په ذين نه آس کيږي.

A horse hired never tired.

ژباړه: پور کړی آس نه ستړی کيږي. (سکاټلينډي)
پښتو انډول: پردی خر په شا قوي دی.

The horse-shoe that clatters wants a nail.

دآس نال چې کړنګيږي، نومېخ غواړي.(انګريزي)

گوړا گرا ایک تماشه، سوار گرا تو دو تماشے (اردو)
(که آس وغورځېد نو یوه ننداره او که آسوار وغورځېد نودوه ننداري.)

اعلم بفرسانها (عربي)
ژباړه: آس خپل خاوند ښه پېژني.(دا متل د هغه چا په اړه ويل کيږي، چې خلک يې شتمن بولي، خو شتمن نه وي.)

الخيل ميامين.(عربي)
ژباړه: آس مبارک دی.

It is good horse that draws its own cart. (Irish)

ژباړه: هغه آس چې خپله ګاډۍ کشوي ښه آس دی.

Better a poor horse than no horse at all. (Scottish)

ژباړه: له نه آس نه خوار آس هم ښه دی.

Why shut the barn door after the horse is gone.

د آس له ورکېدو وروسته د استبلې ور تړل په درد نه خوري. (سکاټش)
پښتو انډول: اختر چې تېرشي نکروزې په دېواله وتپه!

از آسب دو از صاحبش جو.(فارسي)
ژباړه: د آس منډه وي او د خاوند اوربشې.

آسب نجیب را یك تازیانه بس آست. (فارسي)
ژباړه: اصلي آس ته یوه قمچینه پکار وي.
پښتو انډول: عقلمند ته اشاره او کم عقل ته کوتک.

اخځونه:

۱. یاسیني، عبدالشکور. (۱۹۸۲). ولسي پانګه. د ساپي دپښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پېښور.
۲. میجر، محمد نواز خان.(۲۰۰۴) تاریخي متلونه. سیټي بك ایجنسي، پېښور.
۳. محمد سرور. (۲۰۰۳). هوښیاران وایي [متلونه]. رحمن ګل پبلشرز، پېښور.
٤. منصوري، مهتاب. (۱۳۸۰). ضرب المثلهای ایرانی. انتشارات جاجرمی، تهران.
٥. علامه، الدمیری. (۱۹۹۲). حیات الحیوان [اردو ژباړه:مولانا محمدعباس فتح پوری]. اداره اسلامیات، لاهور.
٦. د تورات اردو ژباړه

7. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Horse. The World Book Encyclopedia.

8. Griffith, R. T. H. (1889). The Hymns of the Rigveda (2nd ed.). Alpha Edition.

9. Oklahoma State University (n.d.). Horse. Breeds of Livestock. Retrieved February 3, 2003, from https://breeds.okstate.edu/?Forwarded=afs.okstate.edu/breeds/horse.

10. Scots Online. (n.d.). Scottish Proverbs and Idioms. Retrieved February 3, 2003, from https://www.scots-online.org/grammar/eedioms.htm

11. Scots Online. (n.d.). Scottish Proverbs. Retrieved February 3, 2003, from www.visitunkkeld.com/scotish-proverbs.htm

ځیني نورې سرچینې:

1. www.hindu.com. Retrieved, 2003.
2. www.library.thinkquest.org. Retrieved, 2003.
3. www.terican.com. Retrieved, 2003.
4. www.users.hartwick.edu/-ides/index.htm. Retrieved, 2003.

نهم

پښتو متلونو کې متلي اتلان

متل له تجربې ډکه لنډه او پخه وینا وي چې خلک یې په خبرو کې کاروي. متل کله د نظر د پخلي لپاره وړاندې کېږي، کله د څو کلونو یوه لویه تجربه په لنډو کلمو کې د اوریدونکي مخې ته ږدي او کله هم د مجربې لارښوونې په ډول ویل کیږي. متلونه داسې پخې او له تجربې ډکې لنډې ویناوې وي چې هم پکې خوند شته، هم پکې لارښوونه او هم پکې ټولنیزه تجربه او مشاهده. په هغو ټولنو کې چې لیکلي قوانین او نرخونه نلري متلونه یې د دودیز قانون نالیکلي قواعد وي، چې په مټ یې لویې، لویې شخړې هواریږي او څوک ترې سرغړاوي ته هم زړه نه ښه کوي.

په ځینو ټولنو کې هم دا متلونه، انګېرنې او نور کلتوري ارزښتونه د وخت په تېریدو سره دیني بنسټونه او روایتونه ګرځي. د یهودیانو د سپېڅلي کتاب «تورات» یوه برخه متلونه تشکیلوي چې ویل کېږي په پخوانیو مصریانو پورې اړه لري، ځینې یې د اسرائیلي ټولنې ویناوې ګڼي، چې د سلیمان (ع) د پاچاهۍ په دوره کې ټولې شوې دي او ځینې یې په خپله د سلیمان (ع) خبرې بولي. د تورات د متلونو دغه برخه په عبرانۍ ژبه کې د «مشلې /میشلې» یعنې «متلې /متلونه» په نامه یادیږي. ماته خو داسې بریښي چې د پښتو «متل» کلمې ریښه به په مستقیم یا

غیر مستقیم ډول همدغې عبرانۍ کلمې ته رسیږي. بله خبره دا ده چې د تورات متلونه له پښتو متلونو سره ډیره همرنګي هم لري، خو د تورات متلونه له پښتو متلونو سره نه بلکې د نړۍ د ډیرو ژبو له متلونو سره ورته والی لري.
د ځینو متلونو شاته لویې کیسې او افسانې پرتې وي، چې زیاتره متلونه د همدغو کیسو نچوړ او شیره وي او د یو متل په ویلو سره د انسان ذهن ټولې کیسې ته ورګرځي.
په پښتنه او ځینو نورو ټولنو کې چې څوک ډېر متلونه کاروي، هغه ډېر هوښیار او پوه کس ګڼل کېږي. په جرګو، مرکو کې یې اهمیت تر نورو ډېر وي، دومره ډېر لکه په یوه حقوقي او قانوني موضوع کې چې قانونپوه اهمیت لري.
لکه څنګه چې متل د ولسي ادبیاتو یا فولکلور یو ځېل (ژانر) دی او د هرې ټولنې فولکلور د هغې ټولنې د ژوند عکاسي وي، نو متل هم د ټولنیز ژوند د بېلابېلو اړخونو انځور اېستلای شي. د فولکلور د ځینو نورو ځېلونو په شان له متل نه د یوې ټولنې اقتصادي حالت، منطق، فلسفه، کلتور، تاریخ، کره وړه ... ښه روښانیدای شي.
دساري په ډول:

1. چېرې چې اوسې، په خوی به د هغو سې.
2. چې نه کار، هلته دې څه کار./ چې نه کار، هلته څه کار.
3. چې څه کرې هغه به ریبې.
4. اوسپنه په اوسپنه ماتېږي.
5. زور په زور ماتېږي.
6. اوسپنه چې څومره ټکېږي، هغومره پلنېږي.
7. بد تربور په بد ځای کې پکاریږي. او داسې نور

له دې متلونو (چېرې چې اوسې په خوی به دهغو سې. چې نه کار هلته دې څه کار.) څخه ټولنیز کړه وړه، له (چې څه کرې هغه به ریبې.) څخه د ټولنې فکري ژورتیا او تجربه، له (اوسپنه په اوسپنه ماتېږي. زور په زور ماتېږي.) څخه د زور په مقابل کې د زور کارولو تصدیق، له (بد تربور په بد ځای کې پکارېږي.) څخه په ترلې ټولنه کې د تربرونو ترمنځه خرابې اړیکي او په بدو جنګي حالاتو کې د خپلې بقا لپاره د دوی اتفاق روښانېږي. له روستي متل څخه د پخوانیو انسانانو هغه حالت هم روښانېږي چې یوې زورورې کورنۍ به د ضعیفې کورنۍ پر مال او سیمه خېټه اچوله او په مقابل کې به څو کمزورې خپلوانې کورنۍ سره یو ځای

کېدې او د زورور لوري مقابله به يې کوله او د هغه له ظلم او شر څخه به يې نجات مونده.
د نورو فولکلوري څېلونو ترڅنګ متلونو کې ډېرې داسې اشارې او پټې خبرې نغښتې دي چې د ټولنې جګې او ټيټې ترې ښې څرګنديداى شي.
ځينې متلونو کې د اشخاصو نومونه هم راځي. لکه (جنګ به وي او ميرى به نه وي!) يا لکه (که څه وايم، جانى کډه کي.) يا لکه (ماموته بيا دې موته.) د دې متلونو په څېړنه د يوې ټولنې خلک خپلو فولکلوري اتلانو ته رسېږي. موږ فولکلوري جنګيالى (ميرى) پېژنو، د کمبخت (جاني) له حاله خبرېږو چې ولې له کلي کډه کوي، د (ماموت) حال را مالومېږي او همدغسې د ټولنې له نورو تتو اړخونو او ټولنيزو رازونو پرده پورته کېږي او ټولنه لا ښه پېژندل کېږي.
دلته يو څو متلونه چې اتلان لري، راغونډ شوي، هيله ده چې پوهان به پرې څېړنه وکړي چې دا متلي اتلان څوک ول، چېرې ول، ولې يې په اړه متلونه جوړ شوي او شا ته يې څه رازونه او کيسې پراته دي. که څه هم په دې برخه کې به څه کار شوي وي خو ډېرحساب پرې نشي کيداى.
د دې اتلانو له سمې پېژندنې سره به موږ وکړاى شو، چې د ځانګړنو، کړنو...په بنسټ هر متلي آتل او يا د کوم بل فولکلوري څېل آتل ته ماناوې وټاکو او بيا ترې په معياري ژبه کې ګټه واخلو.
د ساري په ډول په لاندې څو متلونو کې (ميرى) د جنګ او زور نښه ګڼل شوې نو مونږ کولاى شو چې (ميرى) د جنګ او بې ځايه قدرت نښه وګڼو او ژبه کې يې د سرټمبه زورور او جنګيالي په مانا وکاروو. لکه کله چې مونږ د يو زبرځواک د ظلمونو خبره کوو نو ويلاى شو چې (ميرى بيا په پړو نه ټينګېږي.) او داسې نور...
متلي آتلان په درو برخو کې راوړل شوي دي:
لومړى، ناپېژندلي متلي آتلان.
دويم، تاريخي او مشهور متلي آتلان.
دريم، متلي ټبرونه او سيمې.

لومړى: ناپېژندلي متلي اتلان

ميرى:
ميرى به ژوندى وي او رمې بى[68] لېوان خوري.
جنګ سوړ شو، ميرى تود شو.

٦٨ بى : به يې

امیر یې ورکوي شیخ میرۍ یې نه ورکوي.
جنګ به وي او میرۍ به نه وي.
آس پردی سور پرې میرۍ.[69]
عبدالله: ښايي چې عبدالله د يو چا نوم وي خو دا هم کیدای شي چې عبدالله دعربي ژبې (د الله بنده) په مانا کارول شوی وي.
توره دې لالاوهي، مړی دې عبدالله وهي.
منډې به لالا وهي، مړی به عبدالله وهي.
که رښتيا نه وایم الله مې نيسي، که يې وایم عبدالله مې نيسي.

جانی:
که څه وایم، جانی کډه کي.

زرغون او نادرۍ:
له لاندې متلونو داسې ښکاري چې زرغون ګټيالی و او نادرۍ چلولي چې تل يې د زرغون ګټه خوړله.
ګټه د زرغون او مزې د نادرۍ.
چرګه د زرغون ده، هګۍ نادرۍ کره اچوي.

زرغون شاه:
داسې ښکاري چې (زرغون) او (زرغون شاه) به بېلا بېلې څېرې وي. ويل کېږي چې زرغون شاه د ننګرهار د شينوارو يو تن پوځي افسر و، چې د محمد ظاهر شاه په واکپېر کې يې دنده درلوده. ښايي چې دا به هم دغه زرغون شاه وي.(؟)
نن ده/دی که سبا ده/دی دا ملک د زرغون شاه ده/دی.

شېرداد:
ښايي چې شېر داد اتنچي وي، چې په يوه ګېډه ښوروا به يې اتنونه کول.
اتڼ وهه شېرداده، نن بیا د چرګ ښوروا ده.

قمبر یا عجمر:
عجمر یا قمبر د بې پلانه او ناوړه مشر په مانا کارېدای شي.
چې مشر يې عجمر وي، اخترېې مازدیګر وي.

---

[69] دا متل په بله بڼه (آس پردی سور پرې کمالی.) هم شته دی.

چې مشر يې قمبر وي، اختر يې مازديګر وي.

ماموت:

ماموته بيا دې موته.

الله داد او مولا داد:

واده، د الله داد، پکې غورځي مولا داد.

ملاشاه ګل:

هر سور ږيرى ملا شاه ګل ندى.
چې ږيره يې سره وي، هغه به شاه ګل وي.

شيخ فريد:

شيخ فريده، پته خوله دې بهتري ده.

ملا عمر او ملا عثمان:

الحمد هغه الحمدو ده خو خوله د ملاعمر نه ده.
تقرير هر څوک کولاى شي خو خوله د ملاعثمان غواړي.

غلام فاروق:

کنز به هر څه وايي،که ملا فاروق يې ومني.
دويم ، تاريخي او مشهور متلي اتلان:

پير بابا:

چې خداى يې نکړي، نوپير بابا يې څه کړي؟

بهلول:

يو يې بهلول، يو يې کچکول.

منصور:

منصور، رښتيا ويل سر يې په دارشو.

ليلا مجنون:

ليلى ته د مجنون په سترګه ګوره.
که ليلا توره وه مينه يې سپينه وه.

دورخانۍ:
چې مور یې دورخانۍ وي، لور به یې شاپېرۍ وي.

ناصرخان:
نه به ناصر خان او نه به یې تل سره اوښان وي. نورې بڼې یې: نه به ناصرخان وي تل - نه بی سره اوښان وي تل./ نه به تل ناصر خان وي او نه بی تل سره اوښان وي.

عزرایل:
په پردي زوی د عزرایل څه؟

دربیم، متلي ټبرونه او کسبګر:

پچیری:
خولې ام[70] د پچیري ورکه ده، او پټ ام پچیری ګرځي.
کنډۍ: کنډۍ کونړ کې د یو ځای نوم دی. ویل کېږي چې په دې باندې پلې کاروانونه تېرېدل. دلته هیڅ ابادي نه وه. ډېره یخه سیلۍ به پکې لګېده، کله چې به مسافرو پکې دمه کوله نو له یخنۍ به یې ژامې ړچېدلې. په همدغسې یو حال کې دا متل د یو مسافر لخوا چې شپه یې په دغه ساړه جومات کې تېره کړې وه، ویل شوی دی. د کنډۍ په نامه په کونړ کې بیلا بېل کلي شته دي او دا ویی د (کندي) بلګړ (الومورفیم) دی. د کونړ ولایت د څوکۍ ولسوالۍ یو ملګري او تکړه لیکوال ښاغلي امروزخان ساپی له خولې متلي کنډۍ، د کونړ د نورګل ولسوالۍ اړوند یو کلی دی.
کنډۍ زه به درنه لاړ شم، خو ته به له یخنۍ مړه شې.

جولاګان او ډمان:
واده، د جولاګانو، لنګي وشلول ډمانو.
(یادښت: بدبختانه پخوا پښتنه ټولنه کې، په ځانګړي ډول په کلیو-بانډو کې کسبګره طبقه یا تخنیکي خلک: کولال، جولا، پیکوټ، موچي، ژرندګړی، خسبه، هندو، ختګر، ډم، موسلی، پاده وان/ګوروان، باغوان (هغه څوک چې په کلیو کې به یې په خرو او خچرو سودا خرڅوله)... له یو ډول دودیز پېغور سره مخامخ ول او کمزوري ګڼل کېدل. زموږ د ټولنې دې جبر د پرمختګ لپاره دغه مهمه طبقه د

۷۰ ام: هم

حمایت پر ځای د کمترۍ پر احساس اخته کړې وه او همدا لامل و چې په خپلو کارونو او مهارتونو کې یې هیڅ ډول نوښتونه ونکړای شول، بنستهونه یې رامنځته نه کړای شو او بالاخره د نورو ولسونو د پرمختللیو مهارتونو او تخنیکونو خوراک شول.)

هندو:

هندو چې وزګارشي، نوخپله ږیره تلي.
هندو چې وزګار شي نو خپلې خوټې تلي.
په دې برخه کې ډېره څېړنه پکار ده، هان تر دې چې پښتوکې د داسې فولکلوري آتلانو لپاره ځانګړی پوهنغونډ او سیند رامنځته کول اړین دي. له دې سره به مو خپل فولکلوري اتلان folk characters په ښه ډول پېژندلي او د خپلې ټولنې له تومنې به مو د ژبې او کلتور په بډاینه کې ګټه پورته کړې وي.

اخځونه:

۱. یاسـیني، عبدالشـکور. (۱۹۸۲). ولـسي پانگـه. د سـاپي دپښـتو څېړنـو او پراختیـا مرکـز، پېښـور.

۲. میجر، محمد نواز خان.(۲۰۰۴) تاریخي متلونه. سیټي بك ایجنسي، پېښور.

۳. محمد سرور. (۲۰۰۳). هوښیاران وایي [متلونه]. رحمن گل پبلشرز، پېښور.

4. Shivanath. History of Dogri Literature. Delhi-32: K9 Navin Shadrah, Sahitya Akademi, 1976.

6. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Folklore. The World Book Encyclopedia. https://www.worldbook.com/.

7. Field Enterprises Educational Corporation (1960). Proverbs. The World Book Encyclopedia. https://www.worldbook.com/.

Glossory وييپانګه

انګرېزي	مانا	پښتو
Phone	د وینا یا غږیدو ځانګړی غږ، اوا، فون	اواز
Phonetics	یا هم اوازپوهه د ژبې غږونه او د غږونو فزیولوېژیکي جوړېدل او صوتي ځانګړنې څیړي.	اوازپوهه
Metatheses	قلب، په یو ویي کې د دوو غږونو وړاندې - وروسته والی transposition ته وایي لکه په (پښه – ښپه، روږ -ورځ....) کې. اوړون په ژبه کې د بیلابیلو ژبنیو دلایلو: ساده والي، غږیزې اسانی، ژبنۍ ارتقا او نورو املا رامنځته کیږي.	اوړون
Etymology	ریښه شناسي، هغه پوهنه چې د کلمو ریښې او پرمختیا development ښیي.	آرپوهه
Allomorph	بلګړ/الوموروف د ګړ/مورفیم بله بڼه وي، لکه د «ځای» بلګړ چې «ځی» او د «مرخېړي» بلګړ چې «خرمېړی» دی. بلګړونه په تولیز ډول د ژبپوهنې په ګړ-غږپوهنه او ګړپوهنه کې لوستل کیږي.	بلګړ
lexis, vocabulary	لغات، وییپانګه، ویکبلري	پانګه
root for root translation, word for word translation, calque, loan translation	ترجمه قرضي، ګرته برداری	پور ژباړه
Borrowing	د کلمو پوروړل، په مستعار ډول اخیستل	پورونه
Loanword	مستعاره کلمه، واژه قرضی	پورویی
compound (word)	ترکیب، مرکبه کلمه	تړنګ
Grapheme	حرف، ګرافیم	توری

sister language	هغه ژبه چې له يوې وړاندينۍ ژبې زيږېدلې وي لکه زړه پښتو او زړې پاميري ژبې	خور ژبه (خويندې ژبې)
Phoneme	فونيم	غږ
Phonemic	فونيمي	غږيز
phonemic change	فونيمي بدلون	غږيز بدلون
phonemic contrast	فونيمي فرق	غږيز توپير
Phrase	عبارت، ترکيب	غونډ
verbal root	فعلي ريښه	کړسته
Morpheme	مورفيم، واژ	ګړ
Morphophonetics	مورفو - فونيټکس	ګړ-اوازپوهه
Morphophonol-ogy	ګړ - غږپوهه (مورفو فونولوژي) د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې ګړپوهيزه او غږپوهيزه راکړه-ورکړه يا اوازپوهيزه پروسې څېړي. د دوی لوی تمرکز په ګړونو کې هغه غږيزو بدلونونو ته وي چې له ګړونو څخه د وييو په جوړېدو کې پېښېږي.[71]	ګړ-غږپوهه
Morphophono-logical	د ګړ-پوهيزې ښکارندې اړوند	ګړ-غږپوهيز
Idiom	ايډيم، محاوره	ګړنه
grand daughter language	هغه ژبه چې ديوې ژبې له لورژبې نه راوتلې وي، لکه انګرېزي چې له مخنۍ جرمنۍ راوتلې او هغه بيا په خپل وارله مخنۍ هنديورو راوتلې چې په دې حساب انګرېزي د مخنۍ هنديورو لمسۍ کېږي.	لمسۍ ژبه
daughter language	هغه ژبه چې له يوې بلې پخوانۍ ژبې راوتلې وي، لکه انګرېزي او جرمني، چې د مخنۍ جرمنۍ ژبې لوڼې دي.	لور ژبه (لوڼې ژبې)

71 https://dbpedia.org/page/Morphophonology

لیکی	کتاب	Book
مخنـی هندیـورو (ژبـه)	د هنـد یـورو ژبـې مـور چـې پـه پوهنیـز مصنوعـي ډول رغـول شـوېده.	Proto-Indo- European
مرستندویه ژبه	هغـه ژبـه چـې بلـې ژبـې تـه یـې ویـی ورکـړی وي	donor langauge
منځنۍ پښتو	پښتو میانه،	Middle Pashto
نچوړ	خلاصه ، لنډیز	Summary
واکپېر	د واکمنۍ دوره، د پاچاهۍ دوره	ruling period
ورمند	قضاوت	judgment
ویی	کلمه، لفظ،	Word
هندیورو (ژبه)	هندو-اروپایي	Indo-European
یوآری	هم آری، هغه ویی چې یوه ریښه لري	Cognate

مجله انسان
فلسفه، فرهنګ، او هنر

NINE LINGUISTIC ARTICLES

Relavant to
Pashto Lexis, History, and Folklore

Abdul Wadood Basharyar